

Inklusion i dagtilbud

Kortlægning af arbejdet med inklusion
i daginstitutioner og dagpleje

Inklusion i dagtilbud

Kortlægning af arbejdet med inklusion
i daginstitutioner og dagpleje

Rapport
2014

Inklusion i dagtilbud

© 2014 Danmarks Evalueringsinstitut
Trykt hos Rosendahls-Schultz Grafisk a/s

Eftertryk med kildeangivelse er tilladt

Bestilles hos:
Alle boghandlere

40,- kr. inkl. moms
ISBN 978-87-7958-773-1
Foto: Søren Svendsen

Indhold

Forord	5
1 Resume	7
2 Indledning	13
2.1 Baggrund	13
2.2 Kortlægningens formål og fokusområder	15
2.3 Metode	16
2.4 Organisering af projektet	17
2.5 Rapportens opbygning	17
3 Systematisk inklusionsarbejde	19
3.1 Analyser af svar fra dagplejere og pædagoger	19
3.2 Analyser af svar fra daginstitutionslederne	22
3.3 Analyser af svar fra dagplejepædagogerne	22
3.4 Analyser af svar fra de pædagogiske konsulenter	24
3.5 Model for et systematisk inklusionsarbejde	24
3.5.1 Daginstitutionsområdet	24
3.5.2 Dagplejen	26
3.5.3 Begge områder	28
4 Vurdering af eksklusionsniveauet	31
5 Kompetenceudvikling om inklusion	33
5.1 Pædagogers, dagplejeres og daginstitutionslederes deltagelse i kompetenceudvikling	33
5.2 Kommunernes tilbud om kompetenceudvikling	34
5.2.1 Dagplejen	35

5.2.2	Daginstitutionerne	37
5.2.3	Resursepersoner	38
6	Den kommunalt organiserede støtte	41
6.1	Daginstitutionerne	41
6.2	Dagplejen	46
6.3	Redskaber til arbejdet med inklusion	50
7	Kommunale rammer og retningslinjer	53
7.1	Daginstitutionerne	53
7.2	Dagplejen	54
8	Rammer og processer i dagtilbuddene	57
8.1	Daginstitutionerne	57
8.2	Dagplejen	63
8.2.1	Samarbejdet om inklusion i dagplejen	64
9	Pædagogisk praksis med børnene	69
9.1	Den almene praksis	69
9.2	Børn med særlige behov	72
10	Forældresamarbejde	77
11	Hindringer for inklusion	79
11.1	Inkluderende pædagogik	79
11.2	Ledelse og supervision	83
12	Litteratur	87
Appendiks		
Appendiks A: Metodeappendiks		89

Forord

Med denne kortlægning belyser Danmarks Evalueringsinstitut (EVA) hvordan og i hvilket omfang der arbejdes med inklusion i kommuner og dagtilbud. Kortlægningen sætter særligt fokus på den systematiske praksis på området.

Indsatsen for at skabe deltagelsesmuligheder for alle børn har en central plads i forståelsen af den pædagogiske opgave på dagtilbudsområdet. Mange kommuner og dagtilbud har gennem de seneste år sat fokus på inklusion.

Inklusion er en integreret del af den pædagogiske opgave. Derfor er det en udfordring at skabe sig et overblik, der viser hvordan og i hvilket omfang kommuner og dagtilbud arbejder med inklusion i praksis.

Jeg håber, at kortlægningen, ved at sætte fokus på systematisk praksis, vil styrke arbejdet med at skabe inkluderende fællesskaber for alle børn i danske dagtilbud.

Mikkel Haarder
Direktør for EVA

1 Resume

Denne rapport formidler resultaterne af en spørgeskemaundersøgelse om inklusion på daginstitutionsområdet og i dagplejen.

Gennem de seneste år har der i flere kommuner været arbejdet med inklusion, og flere aktører har taget initiativ til at skabe viden om og understøtte inkluderende pædagogisk praksis. Inden for forskningen har der blandt andet været fokus på at undersøge inklusions- og eksklusionsprocesser i dagtilbuddene og vurdere betydningen af indsatser, mens andre aktører har udviklet redskaber til inklusionsarbejdet.

Denne kortlægning har til formål at skabe et overblik over, hvordan og i hvilket omfang der arbejdes med inklusion i kommuner og dagtilbud i Danmark, særligt med henblik på at belyse den systematiske praksis på området.

Kortlægningen bygger på spørgeskemabesvarelser fra pædagoger, dagplejere, daginstitutionsledere, pædagogiske konsulenter og dagplejepædagoger, som har forholdt sig til spørgsmål om den pædagogiske praksis og de aktiviteter og processer, der skal sikre et fokus på inklusion i dagtilbuddene.

Rapporten henvender sig til ministerier, kommunale forvaltninger og andre, der ønsker et overblik over arbejdet med inklusion på dagtilbudsområdet.

Her gennemgås de vigtigste resultater af undersøgelsen.

Systematisk vurdering hænger sammen med kompetenceudvikling, adgang til fagpersoner og forældreinddragelse

Som nævnt er det et hovedfokus i undersøgelsen at belyse det systematiske inklusionsarbejde. Det systematiske inklusionsarbejde er belyst ved at stille en række spørgsmål til praksis og ved efterfølgende at analysere svarene ved hjælp af statistiske metoder.

De statistiske analyser viser, at der er en række signifikante sammenhænge mellem de svar, som indikerer et bevidst og formaliseret arbejde med inklusion. De signifikante sammenhænge tyder samlet set på, at kommuner og deres dagtilbud har en kultur mht. inklusionsarbejdet, som kan være mere eller mindre systematisk. Den systematiske kultur kan for hele dagtilbudsområdet beskrives med nedenstående figur.

Figuren viser, at der er en sammenhæng mellem at have deltaget i kompetenceudvikling og at arbejde systematisk med vurdering af risiko for eksklusion, fx at have det som fast punkt på møder eller at benytte redskaber til vurderingen. Der er ligeledes en sammenhæng mellem systema-

tisk vurdering og det at have adgang til fagpersoner med særlig viden om inklusion, ligesom der er sammenhæng mellem systematisk vurdering og inddragelse af forældrene i inklusionsarbejdet. Med andre ord har de dagtilbud, som arbejder systematisk med vurdering af risiko for eksklusion, typisk også deltaget i kompetenceudvikling, og de har for det meste også adgang til samarbejde med fagpersoner, ligesom de har tendens til at inddrage forældrene i arbejdet med at udvikle inkluderende fællesskaber.

Figuren viser også, at der er sammenhænge knyttet til at have et skriftligt grundlag for inklusionsarbejdet. Dagtilbud med et skriftligt grundlag har ofte et samarbejde med forældrene, og daginstitutionslederne/daglejerpædagogerne i disse daginstitutioner/daglejer er mere tilbøjelige til at svare, at de drøfter inklusion med deres medarbejdere/daglejere.

De nævnte sammenhænge er belæg for, at de forskellige indikatorer optræder sammen, og ikke belæg for en årsag-virknings-sammenhæng mellem indikatorerne. Fx er sammenhængen mellem kompetenceudvikling og systematisk vurdering i dagtilbuddene ikke belæg for, at den systematiske vurdering er en effekt af kompetenceudvikling.

Der er fokus på inklusion, men indikationer på, at eksklusion er et udbredt fænomen

Respondenterne svarer generelt positivt på de spørgsmål, der skal afdække, om der er fokus på inklusion i kommuner og dagtilbud. Indsatsen for at skabe deltagelsesmuligheder for alle børn og undgå eksklusion har en vigtig plads i kommunernes og dagtilbuddenes arbejde for at udvikle pædagogisk praksis.

Kortlægningen indikerer samtidig, at eksklusion er et udbredt fænomen i dagtilbuddene. For at undersøge graden af eksklusion har EVA spurgt respondenter tæt på den pædagogiske praksis, om der er børn i deres børnegruppe, som går glip af udviklingsmuligheder, fordi de sjældent deltager i fællesskaber med andre børn. 50 % af de adspurgte pædagoger vurderer, at det er tilfældet. Færre dagplejere har den samme vurdering.

Inklusion står højt på kommunernes dagsorden

Inklusion i dagtilbud har stor bevågenhed i kommunerne. 98 % af de pædagogiske konsulenter svarer, at inklusion har været et indsatsområde for alle daginstitutioner inden for de seneste tre år, og det samme svarer 86 % af dagplejerpædagogerne mht. dagplejen. Desuden svarer 83 % af de pædagogiske konsulenter, at de har en strategi for inklusionsarbejdet på daginstitutionsområdet, og 14 % svarer, at den er under udvikling. 59 % af de pædagogiske konsulenter og 46 % af dagplejerpædagogerne svarer desuden, at kommunen har udarbejdet et grundlag, der beskriver, hvad de forstår ved inkluderende pædagogik, og at de har som krav, at daginstitutionerne/daglejerne arbejder ud fra dette grundlag. Endelig svarer 52 % af de pædagogiske konsulen-

ter og 70 % af dagplejepædagogerne, at daginstitutionerne/dagplejerne forventes at arbejde med inklusion i forbindelse med læreplansarbejdet.

Kommunernes fokus på inklusion ser ud til at have betydning for det formelle tilsyn. 89 % af de pædagogiske konsulenter og 61 % af dagplejepædagogerne angiver, at inklusion er et fast punkt ved tilsynet. Forklaringen på forskellen mellem områderne er formodentlig, at dagplejepædagogerne løbende har flere møder med dagplejerne, som kan gå under betegnelsen tilsyn, og at inklusion ikke er et fast punkt, hver gang de holder møde.

En del pædagoger og dagplejere har ikke fået kompetenceudvikling

Opmærksomheden på inklusion er omsat til en indsats for kompetenceudvikling, men ikke nødvendigvis i et tilstrækkeligt omfang.

29 % af pædagogerne og 18 % af dagplejerne har ikke deltaget i et længere forløb om inklusion inden for de seneste ti år eller kortvarige former for kompetenceudvikling om inklusion inden for de seneste tre år (noget af dette kan forklares med kort anciennitet).

Ser man på resursepersoner, som må forventes at have et fagligt forspring i forhold til de andre pædagoger og dagplejere, angiver 50 % af de pædagogiske konsulenter, som arbejder i en kommune med en resursepersonordning for daginstitutionerne, at resursepersonerne tilbydes løbende kompetenceudvikling i form af kurser og lignende, og 57 % angiver, at de tilbydes netværk. Tallet er lavere for dagplejens resursepersoner, men bør tages med forbehold, da 41 % af dagplejepædagogerne angiver, at de ikke har kendskab til kommunens tilbud om kompetenceudvikling til resursepersoner.

Kommunerne tilbyder støtte fra fagpersoner

Samarbejde med fagpersoner om inkluderende pædagogik er gængs praksis i kommunerne, selvom det, på baggrund af kortlægningen, er svært at vurdere, om det opfylder behovet. 86 % af pædagogerne angiver, at de har mulighed for at trække på Pædagogisk Psykologisk Rådgivning (PPR) eller sundhedsfagligt personale i forbindelse med arbejdet med inklusion, og 67 % af denne gruppe har indgået i et konkret samarbejde med PPR eller sundhedsfagligt personale inden for de seneste tre år. Tilsvarende har 67 % ud af de 66 %, der angiver, at de kan trække på en pædagogisk konsulent, i samme periode indgået i et konkret samarbejde med en pædagogisk konsulent. Ud af den noget mindre gruppe, der har mulighed for at trække på en resurseperson i egen institution, har 79 % indgået i et konkret samarbejde med resursepersonen inden for de seneste tre år. I dagplejen er det primært dagplejepædagogen, som dagplejerne har mulighed for at trække på. 83 % af de 95 % af dagplejerne, som angiver, at de har mulighed for at trække på en dagplejepædagog, har indgået i et konkret samarbejde med dagplejepædagogen om inklusion.

Der er fokus på inklusion i dagtilbuddene

Som det er tilfældet i kommunen, har inklusion stor bevågenhed i dagtilbuddene. Stort set alle daginstitutionsledere svarer, at de har fokus på inklusion. 52 % af lederne svarer, at de har en særlig organisering af opgaven, og 63 % svarer, at de har et nedskrevet grundlag for inklusionsarbejdet. Hvad angår dagplejen, svarer 64 % af dagplejepædagogerne, at kommunen har et nedskrevet grundlag.

Inklusion bliver drøftet i dagtilbuddene, både mellem daginstitutionsledere og medarbejdere, daginstitutionsmedarbejderne imellem og mellem dagplejepædagoger og dagplejere. Langt den største del af respondenterne svarer, at de i høj grad eller i nogen grad drøfter emner relateret til inklusion, at de giver feedback til hinanden på samspillet med børnene i daginstitutionerne, og at de drøfter den pædagogiske praksis i dagplejernes legestue.

Drøftelserne af inklusion mellem daginstitutionslederne/dagplejepædagogerne og deres medarbejdere/dagplejere hænger som nævnt sammen med et skriftligt grundlag for inklusionsarbejdet.

Vurderingen af eksklusion er uformel, men også systematisk

Dagtilbuddenes praksis for at vurdere risikoen for eksklusion i børnegrupperne er overvejende uformel. 91 % af pædagogerne og 78 % af dagplejerne med tilknytning til en legestue angiver, at eksklusion i høj grad eller i nogen grad er noget, de taler med kolleger om i dagligdagen. Samtidig er der indikationer på en mere systematisk praksis. 51 % af pædagogerne og 43 % af dagplejerne med tilknytning til en legestue svarer, at de i høj grad eller i nogen grad bruger redskaber til vurderingen, og henholdsvis 52 % og 44 % svarer, at vurderingen i høj grad eller i nogen grad er et fast punkt på deres møder.

Der er tegn på, at pædagoger og dagplejere arbejder inkluderende

Dagplejere og pædagoger svarer generelt positivt på de spørgsmål, som skal afdække, om deres pædagogiske praksis er inkluderende. Kortlægningen viser, at det er en udbredt praksis i dagtilbuddene at have fokus på regler for samvær, at give børnene mulighed for at lege med børn, de ellers ikke leger med, og at støtte børn til at komme med i lege. Det er også en udbredt praksis at give børn med særlige behov mulighed for at deltage i lege og aktiviteter med de øvrige børn og at tilbyde dem meningsfulde aktiviteter.

Halvdelen af respondenterne oplever hindringer for inklusion

Trods de mange positive vurderinger af inklusionsarbejdet blandt respondenterne er der tilsyneladende plads til forbedring. 59 % af pædagogerne, 57 % af daginstitutionslederne, 53 % af de pædagogiske konsulenter og 43 % af dagplejepædagogerne oplever hindringer for at udøve inkluderende pædagogik. Blandt dagplejerne oplever kun 12 % hindringer. Hindringerne er i det følgende afsnit formuleret som udviklingsområder.

Respondenterne giver udtryk for, at der er behov for at se på de fysiske rammer og normeringen i daginstitutionerne. Derudover kan en fremadrettet indsats for inklusion, ifølge respondenterne, bestå af kompetenceudvikling af såvel daginstitutionsledere som pædagoger og dagplejere, mere sparring og feedback blandt dagplejere og pædagoger samt frigørelse af tid og muligheder for sparring til de daginstitutionsledere og dagplejepædagoger, som skal understøtte indsatsen. Trods de positive vurderinger af det kommunale fokus på inklusion bliver der givet udtryk for, at der mangler en overordnet strategi og retningslinjer fra kommunen. Endelig bliver der peget på, at dagplejerne mangler muligheder for samarbejde med fagpersoner.

2 Indledning

2.1 Baggrund

Inklusionsbegrebet har en central plads i pædagogers og andre fagfolks forståelse af, hvad den pædagogiske opgave i dagtilbud går ud på, og hvad der kendetegner god pædagogik.

Gennem de seneste år har der i flere kommuner været arbejdet målrettet med at udvikle en inkluderende pædagogisk praksis i dagtilbuddene. Det er sket blandt andet gennem efteruddannelse i inklusion og gennem indførelse af organiseringer med resursepersoner. I nogle kommuner er arbejdet en del af en samlet kommunal strategi; i andre er det de enkelte institutioner, der har sat udvikling af en inkluderende pædagogik på dagsordenen.

Målet om inklusion afspejler både en økonomisk og en politisk-etisk dagsorden. Den økonomiske dagsorden, som i højere grad er gældende på grundskoleområdet end på dagtilbudsområdet, er at nedbringe udgifterne til specialtilbud og at anvende midlerne på andre måder. Den politisk-etiske dagsorden er at udvikle fællesskaber, hvor udviklingsmuligheder og deltagelse er en retting for den enkelte, og hvor mangfoldighed opfattes som en værdi for fællesskabet. I denne forståelse er inklusion ikke kun rettet mod børn med særlige behov, men mod alle børn (jf. Madsen, 2009).

Der er forskellige definitioner af inkluderende pædagogik, og det kan være en selvstændig undersøgelse at afdække, hvilke forståelser forskellige aktører anvender og arbejder ud fra. I denne undersøgelse forstås arbejdet med inklusion i dagtilbud som en understøttelse af, at flest mulige børn får et tilbud i normalsystemet, samt at alle børn oplever sig som værdsatte deltagere i dagtilbuddets fællesskaber. Frem for at identificere børnenes mangler og eventuelt udskille dem til særlige foranstaltninger har det inkluderende dagtilbud fokus på at modvirke eksklusionsprocesser og at skabe deltagelsesmuligheder for alle børn.

Der er i forskelligt regi udarbejdet materialer og igangsat processer til understøttelse af inklusionsarbejdet på dagtilbudsområdet. Det er eksempelvis muligt for dagtilbud at blive inklusionscer-

tificeret¹, og der er udarbejdet forskellige redskaber og håndbøger, som institutionerne kan anvende på egen hånd.²

I 2005 blev Nationalt Videncenter for Inklusion og Eksklusion (NVIE) etableret i et samarbejde mellem Professionshøjskolen UCC og University College Syddanmark med støtte fra Undervisningsministeriet. Centeret skaber og formidler viden i krydsfeltet mellem forskning og praksis.

På baggrund af daginstitutioners arbejde med inklusion i regi af NVIE peger Bent Madsen på, at daginstitutioner, der i den pædagogiske praksis har fokus på arbejdet med inklusion, er kendetegnet ved, at:

- Inklusion er beskrevet som en fælles opgave for hele institutionen
- Pædagogikken afspejler den konkrete børnegruppe
- Det faglige fokus er på relationerne mellem barnet og den sociale kontekst
- Børnene har udviklet et socialt ansvar
- Det tværfaglige samarbejde er formaliseret
- Special- og almenpædagogikken er integreret
- Der er udviklet procedurer for samarbejde med forældre
- Der er dialog med lokalsamfund og omverden.

(Madsen, 2009).

Siden 2012 har kommuner kunnet få støtte til arbejdet med inklusion på dagtilbudsområdet fra Undervisningsministeriets konsulentenhed Inklusionsudvikling, der dels tilbyder et spørgeskema, der kan give en status for kommunens inklusionsarbejde, dels tilbyder rådgivning og sparring. Inklusionsudvikling har p.t. indgået aftale med 20 kommuner om et flerårigt samarbejde tilpasset den enkelte kommune.

Forskning i inklusion

Inklusion har også sat sit præg på forskningen. En søgning på nyere kvalitetsvurderet forskning (Nordic Base of Early Childhood Education and Care, NB-ECEC, 2006-2012) viser, at 27 ud af 84 danske studier i større eller mindre omfang berører inklusion i danske dagtilbud.

¹ Inklusionscertificering er gennemført i to daginstitutioner i Gentofte Kommune i et samarbejde med Professionshøjskolen UCC (<http://www.ucc.dk/omucc/aktuelt/magasin/nr.4-inklusion/boernehavertileksamen.html>)

² *Fx Booth, Tony og Ainscow, Mel (2007): Inkluderingshåndbogen – Udvikling af leg, læring og deltagelse i dagtilbud, BUPL, Inklusionsspillet (<http://inklusionsspillet.dk/>) og Clausen, Bo og Sørensen, Karen (2012): Inklusion når det lykkes, Dafolo*

Den nyere danske forskning viser, at inklusion er et emne, som det er værd at sætte fokus på, dels fordi deltagelse i fællesskaber har betydning for børnene, dels fordi der i studierne er flere eksempler på, at eksklusion er en udfordring i dagtilbuddene.

Et studie af børns perspektiver på deres hverdagsliv i dagtilbuddet viser, at legen med de andre børn er det bedste ved at gå i dagtilbud, og at eksklusion fra leg hører til de værste oplevelser (Kragh-Müller og Isbell, 2011). Et andet studie viser, at pædagogernes instruktive kommunikation med børnene har tendens til at skubbe børnenes perspektiv og samarbejde i baggrunden og modvirke et kollaborativt læringsmiljø (Svinth, 2012).

Ser man specifikt på minoritetsbørn, viser et studie, at inklusions- og eksklusionsprocesser relateret til minoritetsbørn finder sted allerede i daginstitutionen i samspillet mellem pædagogerne og børnene, mellem pædagogerne og forældrene og mellem børnene indbyrdes, og at minoritetsbørnene søger sammen i grupper som følge af en oplevet eksklusionsrisiko (Bundgaard og Gullov, 2008).

Ser man på børn med autisme, viser et studie, at deres muligheder for at lære i børnefællesskaber og indgå i relationer med børn uden autisme ikke i tilstrækkelig grad tilgodeses med den pædagogiske tilgang og de fysiske rammer i dagtilbuddene (Fisker, 2009).

Endelig viser forskningen i udsatte børn, at der er behov for at udvikle den pædagogiske tilgang til denne gruppe i såvel dagplejen som daginstitutionerne (Jensen, 2007 og 2009).

Flere af studierne viser, at der ligger muligheder i at arbejde med konkrete indsatser for inklusion i dagtilbud. Fx viser evalueringen af Fri for Mobberi, at børnene udviser større omsorg og mere inkluderende adfærd som følge af projektet (Knudsen, Kampmann og Lindberg, 2008), og evalueringen af Familiepladsprojektet, som er en mellemform mellem almen- og specialområdet, viser, at børnene udvikler sig på en række områder, som har betydning for deres deltagelse og læringsmuligheder (Jensen, Brandi og Kragh, 2009).

2.2 Kortlægningens formål og fokusområder

Denne kortlægning har til formål at give et overblik over dagtilbudsområdets arbejde med inklusion i Danmark, særligt med henblik på at belyse det systematiske inklusionsarbejde.

Kortlægningen belyser inklusionsarbejdet i kommuner, daginstitutioner og dagplejer.

Hvad angår kommunerne, afdækkes deres anvendelse af efteruddannelse, udviklingsprojekter, redskaber og politikker til understøttelse af dagtilbuddenes inklusionsarbejde samt organiseringen af fagpersoner som støtte til udvikling af inkluderende pædagogik i dagtilbuddene.

Hvad angår dagtilbuddene, afdækkes deres anvendelse af efteruddannelse samt de interne processer, som skal sikre et fokus på inklusion og udvikling af en inkluderende praksis. Desuden belyses elementer af den pædagogiske praksis over for børnene.

Kortlægningen belyser endvidere, i hvilket omfang respondenterne tæt på den pædagogiske praksis vurderer, at eksklusion af børn finder sted i daginstitutioner eller dagplejer.

Endelig giver kortlægningen et billede af, hvilke hindringer forskellige aktører oplever for udvikling af inkluderende praksis.

Rapporten henvender sig til ministerier, kommunale forvaltninger og andre, som ønsker et overblik over inklusionsarbejdet på dagtilbudsområdet.

2.3 Metode

Kortlægningen baserer sig på spørgeskemadata fra fem respondentgrupper:

- Pædagoger
- Dagplejere
- Daginstitutionsledere
- Pædagogiske konsulenter
- Dagplejepædagoger.

Metoden er valgt med henblik på at give et nationalt overblik.

Der er gennemført en totalundersøgelse blandt pædagogiske konsulenter og dagplejepædagoger med en svarprocent på henholdsvis 54 og 52, en undersøgelse blandt en repræsentativ gruppe af pædagoger og dagplejere med en svarprocent på henholdsvis 70 og 67 samt en undersøgelse blandt en repræsentativ gruppe af daginstitutionsledere med en svarprocent på 51.

I metodeappendikset findes yderligere informationer om metoden.

2.4 Organisering af projektet

Kortlægningen er gennemført af specialkonsulenterne Nanna Høygaard Lindeberg og Andreas Hougaard samt metodekonsulent Cecilie Juul Jørgensen og evalueringsmedarbejder Signe Neerup Lassen.

Projektet har haft tilknyttet en følgegruppe bestående af:

- Anny Zahlekjær, dagplejepædagog, Ballerup Kommune
- Ann Chérie Fleron, leder, Jægersborg Vuggestue og Børnehave, Gentofte Kommune
- Tina Marie Slott, koordinerende inklusionskonsulent, Brøndby Kommune
- Ole Steen Nielsen, chefkonsulent og leder, Nationalt Videncenter for Inklusion og Eksklusion.

I udvælgelsen til følgegruppen blev der lagt vægt på, at gruppen tilsammen havde erfaringer med såvel konkret understøttelse af arbejdet med inklusion i dagtilbud som forskning i og udviklingsforløb om inklusion.

Følgegruppen har bidraget med input i forbindelse med udarbejdelsen af spørgeskemaerne og analysen af besvarelsene.

Besvarelsene fra pædagoger og dagplejere er indhentet af Danmarks Statistik.

2.5 Rapportens opbygning

Rapporten indeholder ud over denne indledning otte kapitler, kapitel 2-11, som beskriver resultaterne af spørgeskemaundersøgelserne. Resultaterne beskrives i tabeller, diagrammer og tekst.

Kapitel 3 viser en række sammenhænge og tendenser i forbindelse med systematisk praksis, som er fundet via statistiske analyser af materialet. Analyserne går på tværs af temaerne i kapitel 4-11.

Kapitel 4 beskriver, hvordan aktører tæt på den pædagogiske praksis vurderer omfanget af eksklusion i deres daginstitution eller dagpleje.

Kapitel 5 sætter fokus på kompetenceudvikling i forbindelse med inklusion. Kapitlet beskriver dels omfanget af kompetenceudvikling for pædagoger, daginstitutionsledere og dagplejere, dels omfanget af den kompetenceudvikling, der tilbydes af kommunerne, herunder tilbuddene til de pædagoger eller dagplejere, som er udpeget som resursepersoner.

Kapitel 6 handler om den kommunalt organiserede støtte til arbejdet med inklusion. Her beskrives, hvilke fagpersoner daginstitutionerne og dagplejen har mulighed for at trække på, hvilke fagpersoner de konkret har samarbejdet med, samt hvilke typer af støtte de har fået i den forbin-

delse. Endelig beskriver kapitlet, i hvilket omfang kommunerne tilbyder redskaber til arbejdet med inklusion.

Kapitel 7 beskriver de kommunale rammer og retningslinjer for arbejdet med inklusion, fx i hvilket omfang inklusion indgår i kommunernes strategier og tilsyn.

Kapitel 8 giver et billede af, hvilke rammer og processer den enkelte daginstitution, dagpleje og legestue benytter sig af for at sikre et fokus på inklusion i det pædagogiske arbejde, herunder fx hvordan de reflekterer over børnenes deltagelsesmuligheder og vurderer risikoen for eksklusion.

Kapitel 9 undersøger den pædagogiske praksis med børnene med udgangspunkt i seks indikatorer for inkluderende pædagogik.

Kapitel 10 beskriver, i hvilket omfang forældrene inddrages i arbejdet med at udvikle inkluderende fællesskaber.

Kapitel 11 giver et overblik over, hvilke hindringer for inkluderende pædagogisk praksis de forskellige respondentgrupper peger på.

3 Systematisk inklusionsarbejde

Et hovedfokus i kortlægningen er, som nævnt i indledningen, at belyse det systematiske arbejde med inklusion i kommuner og dagtilbud. I dette kapitel fremlægger vi en statistisk analyse af respondenternes svar, som belyser en række sammenhænge i forbindelse med systematisk inklusionsarbejde. De præsenterede fund er, medmindre andet er anført, testet til at være signifikante.

Den samlede analyse viser, at de svar, som indikerer et systematisk arbejde med inklusion på såvel kommunalt niveau som institutionsniveau, har tendens til at optræde i par eller klynger. Hvis respondenterne giver et svar, som indikerer systematik, giver respondenterne typisk flere svar, der indikerer det samme. Dette mønster tyder på, at der i kommuner og dagtilbud er en kultur for, hvordan inklusionsarbejdet gribes an – man arbejder enten mere eller mindre systematisk med inklusion. I de følgende afsnit gennemgår vi en række analyser af materialet, hvoraf hovedparten underbygger, at kommuner og dagtilbud har en kultur for inklusionsarbejdet.

Analyserne indikerer, at der er sammenhæng mellem forskellige indikatorer for systematisk inklusionsarbejde, og der er ikke belæg for, at nogle indikatorer er årsag til andre. Fx er en sammenhæng mellem kompetenceudvikling og systematisk vurdering i dagtilbuddene ikke et belæg for, at systematisk vurdering er en effekt af kompetenceudvikling.

3.1 Analyser af svar fra dagplejere og pædagoger

Kompetenceudvikling hænger sammen med systematisk vurdering

Når man sammenholder spørgsmålene om kompetenceudvikling og vurdering af risikoen for eksklusion, viser det sig, at der for både dagplejere og pædagoger er en sammenhæng mellem at have deltaget i kompetenceudvikling (af alle typer) og det at arbejde systematisk med vurdering af risiko for eksklusion – enten ved, at de har det som et fast punkt på møder, eller ved at de benytter skabeloner eller redskaber.

Systematisk vurdering hænger sammen med muligheden for at trække på fagpersoner

Der er ligeledes en sammenhæng mellem pædagogers og dagplejeres systematiske vurdering af risiko for eksklusion og det at have adgang til og gøre brug af fagpersoner med særlig viden om inklusion. Hvad angår de pædagogiske konsulenter fra kommunen og medarbejdere fra PPR/sundhedsfagligt personale, er der en sammenhæng mellem pædagogers og dagplejeres systematiske vurdering og både det at have mulighed for at trække på deres viden og erfaring og det konkret at samarbejde med dem. Hvad angår kollegaer udpeget som resursepersoner, pædagogisk uddannede resursepersoner uden for daginstitutionerne eller dagplejerne samt pæagoger fra specialinstitutioner, er der en sammenhæng mellem pædagogernes og dagplejernes systematiske vurdering og det at have mulighed for at trække på deres viden og erfaring, men ikke en sammenhæng mellem systematisk vurdering og det konkret at indgå i et samarbejde. Hvad angår dagplejepædagoger, gælder det modsatte, idet der ikke er en sammenhæng mellem dagplejeres systematiske vurdering og muligheden for at trække på dem, men derimod mellem systematisk vurdering og det konkret at indgå i et samarbejde om inkluderende pædagogik. Resultatet for dagplejepædagogerne hænger sandsynligvis sammen med, at muligheden for at trække på en dagplejepædagog er en del af den almindelige organisering i dagplejen og derfor ikke viser sig som et særligt forhold, hvorimod et konkret samarbejde om inkluderende pædagogik er mindre almindeligt. Et gennemgående træk for alle fagpersoner (på nær dagplejepædagogerne) er, at muligheden for at trække på dem hænger sammen med systematisk vurdering af risiko for eksklusion i daginstitutionerne og dagplejen. Dette resultat viser, at organisering på det kommunale niveau, her organiseringen af fagpersoner med viden om inklusion, sameksisterer med en praksis for systematisk vurdering på institutionsniveauet.

At have børn med særlige behov hænger sammen med systematisk vurdering

Hvis man ser på, hvad der kendetegner de pædagoger og dagplejere, som angiver, at de har børn med særlige behov, viser det sig, at de arbejder mere systematisk med vurdering af risiko for eksklusion. Denne sammenhæng kan skyldes, at dagtilbud, der har børn med særlige behov, i højere grad har udviklet en praksis for systematisk vurdering. Forklaringen kan også være, at de dagtilbud, der har udviklet en praksis for systematisk vurdering, i højere grad opdager børn med særlige behov.

Systematisk vurdering hænger sammen med forældreinddragelse

Går man videre i analysen af systematisk vurdering, viser der sig en positiv sammenhæng mellem systematisk vurdering og forældreinddragelse. De pædagoger og dagplejer, der angiver, at de arbejder systematisk med vurdering af risiko for eksklusion, har tendens til at svare, at de inddrager forældrene i arbejdet med inkluderende fællesskaber.

Forældreinddragelse hænger sammen med nedskrevet grundlag

Endelig er forældreinddragelse knyttet sammen med det at have et nedskrevet grundlag for arbejdet med inklusion.

Gruppering af dagplejere og pædagoger

Analysen af sammenhænge mellem svarene kan suppleres med en statistisk gruppering af dagplejernes og pædagogernes besvarelser (en metode, som ikke indebærer signifikanstest). Den statistiske gruppering danner tre nogenlunde lige store grupper, hvor dagplejere og pædagoger er jævnt fordelt på de tre grupper. En af gruppernes svar på en række spørgsmål indikerer i højere grad end de to andre gruppers svar et systematisk arbejde med inklusion i kommunen og dagtilbuddet.

Konkret viser svarene, at gruppen i højere grad end de to andre grupper:

- Arbejder systematisk med vurdering af risiko for eksklusion
- Har et nedskrevet grundlag for arbejdet med inklusion
- Inddrager forældrene i arbejdet med at skabe inkluderende fællesskaber og drøfter det på et møde med forældrene
- Har indgået i et konkret samarbejde med en pædagogisk konsulent og en medarbejder fra PPR/sundhedsfagligt personale om inkluderende pædagogik
- Har fået fire typer af støtte i forbindelse med deres samarbejde med fagpersoner – en type, hvor fagpersonen deltager i arbejdet med børnegruppen og udvikler den pædagogiske praksis sammen med pædagogen eller dagplejeren, en type, hvor fagpersonen observerer pædagogen/dagplejeren og/eller børnegruppen og giver sparring, en type, hvor fagpersonen gennemfører aktiviteter med de relevante børn, samt en type, hvor fagpersonen giver svar på konkrete spørgsmål over telefonen eller ved en samtale
- Har deltaget i et kortvarigt arrangement og et kortere forløb om inklusion.

Svarene viser desuden, at den samme gruppe i mindre grad end de to andre grupper oplever hindringer for at udøve inkluderende pædagogik, og at færre børn i deres børnegruppe går glip af udviklingsmuligheder, fordi de sjældent deltager i fællesskaber med andre børn.

Forskellen mellem grupperne kan ikke forklares med baggrundsvARIABLE. Dog kan vi se, at aldersintegrerede institutioner figurerer hyppigere i den nævnte gruppe, hvis dagplejerne udelades af modellen, men vi har ikke belæg for at vurdere, om forskellen mellem institutionstyperne er signifikant.

Den statistiske gruppering underbygger, ligesom analysen af sammenhænge mellem svarene, at indikatorer for systematisk praksis optræder sammen, her i en klynge af flere indikatorer.

3.2 Analyser af svar fra daginstitutionslederne

Hos daginstitutionslederne har vi fundet en række sammenhænge knyttet til det at have et nedskrevet grundlag for arbejdet med inklusion.

Nedskrevet grundlag hænger sammen med organisering

Analysen viser, at daginstitutioner, der har et nedskrevet grundlag, også har en særlig organisering af inklusionsarbejdet, fx ved at de har inklusion som et fast punkt på mødet, benytter sig af konkrete redskaber eller udpeger resursepersoner.

Drøftelse af inklusion hænger sammen med nedskrevet grundlag

Der er ligeledes en sammenhæng mellem et nedskrevet grundlag og lederens fokus på at drøfte temaer om inklusion med sine medarbejdere. Ledere fra daginstitutioner med et nedskrevet grundlag er mere tilbøjelige til at svare, at de drøfter med deres medarbejdere, om de giver alle børn muligheder for at deltage i fællesskaber, og hvad det vil sige at arbejde inkluderende.

Nedskrevet grundlag hænger sammen med forældreinddragelse

Endelig er der en sammenhæng mellem et nedskrevet grundlag og inddragelse af forældre i inklusionsarbejdet. Et nedskrevet grundlag hænger tættere sammen med, om man drøfter inklusion på forældremøder, end det hænger sammen med den generelle inddragelse af forældrene i arbejdet med inkluderende fællesskaber.

Gruppering af daginstitutionslederne

Hvis man laver en statistisk gruppering af ledernes besvarelser (som ikke indebærer signifikans-test), fremkommer mange af de samme resultater. Samtidig viser modellen, at lederne deler sig i to lige store grupper, hvoraf den ene arbejder mere systematisk og den anden mindre systematisk med inklusion.

3.3 Analyser af svar fra dagplejepædagogerne

Blandt dagplejepædagogerne er der som blandt daginstitutionslederne en række sammenhænge knyttet til et nedskrevet grundlag for arbejdet med inklusion.

Nedskrevet grundlag hænger sammen med tilsyn og redskaber

Vi har hos dagplejepædagogerne fundet en sammenhæng mellem at have et nedskrevet grundlag for inklusion og at have et fokus på inklusion i forbindelse med tilsyn. Ligeledes har vi fundet en sammenhæng mellem et nedskrevet grundlag og det, at kommunen giver eller informerer dagplejerne om redskaber til arbejdet med inklusion.

Kompetenceudvikling hænger sammen med nedskrevet grundlag

Hvad angår kompetenceudvikling, er der en sammenhæng mellem at have et nedskrevet grundlag og kommunens tilbud om kompetenceudvikling til dagplejerne og dagplejepædagogerne. Sammenhængen gælder alle typer af kompetenceudvikling på nær de længerevarende forløb for dagplejerne.

Nedskrevet grundlag hænger sammen med drøftelse af inklusion og evaluering

I kommuner med et nedskrevet grundlag for inklusion i dagplejen vurderer dagplejepædagogerne i højere grad end i kommuner uden et nedskrevet grundlag, at de drøfter med dagplejerne, hvad det vil sige at arbejde inkluderende, ligesom de i højere grad giver udtryk for, at dagplejerne evaluerer praksis med fokus på inklusion. Til gengæld er der ikke nogen sammenhæng mellem det at have et nedskrevet grundlag og dagplejepædagogernes vurdering af, om de berører specifikke emner inden for inklusion i deres samtaler med dagplejerne, herunder fx hvordan dagplejerne kan tilgodese forskellige børns måde at deltage på.

Dagplejepædagogens oplevelse af hindringer for eget inklusionsarbejde hænger sammen med nedskrevet grundlag

Hvad angår hindringer for arbejdet med inklusion, er der ingen sammenhæng mellem det at have et nedskrevet grundlag og dagplejepædagogernes oplevelse af, om der er hindringer for dagplejernes inklusionsarbejde. Derimod er der en sammenhæng mellem det at have et nedskrevet grundlag og dagplejepædagogernes oplevelse af selv at have hindringer for at kunne støtte dagplejerne i at udøve inkluderende pædagogik.

Involvering af dagplejerne hænger sammen med kompetenceudvikling og redskaber

Ud fra dagplejepædagogernes besvarelser er der også en positiv sammenhæng mellem det at involvere dagplejere i udarbejdelsen af det nedskrevne grundlag og et kommunalt fokus både på at tilbyde kompetenceudvikling til dagplejerne (de to længste typer af kompetenceudvikling) og på at give eller informere dagplejerne om redskaber til arbejdet med inklusion.

Involvering af dagplejerne hænger sammen med evaluering

Endelig er der en sammenhæng mellem det at involvere dagplejerne i det nedskrevne grundlag og dagplejernes fokus på at evaluere egen praksis i forbindelse med inklusion.

3.4 Analyser af svar fra de pædagogiske konsulenter

Kompetenceudvikling af lederne hænger sammen med evaluering

I analysen af svarene fra de pædagogiske konsulenter har vi fundet en sammenhæng mellem det at tilbyde lederne kompetenceudvikling (de to længste typer af kompetenceudvikling) og daginstitutionernes fokus på evaluering af deres inklusionsarbejde, mens denne sammenhæng ikke gælder det pædagogiske personales kompetenceudvikling.

3.5 Model for et systematisk inklusionsarbejde

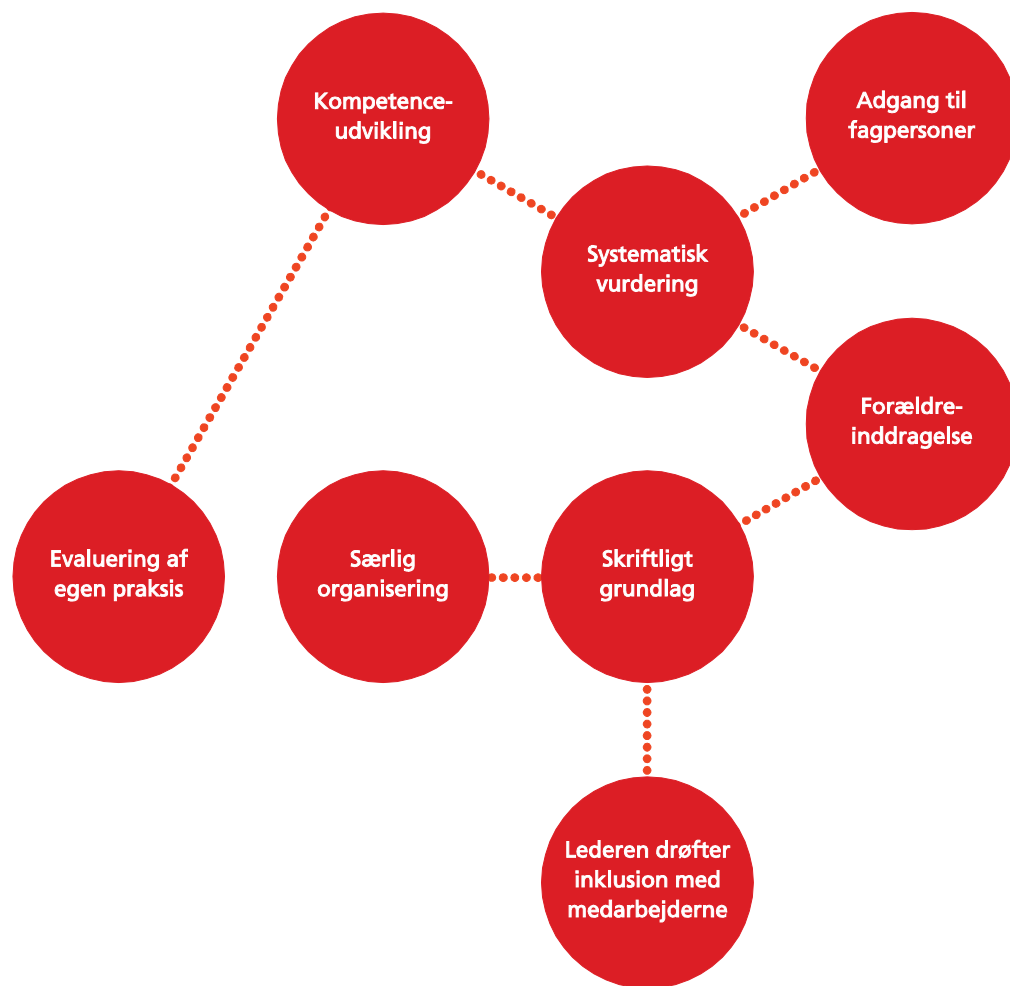
Som nævnt viser den samlede analyse, at en række indikatorer for systematisk inklusionsarbejde er indbyrdes forbundet og tilsammen kan beskrives som en kultur for systematisk inklusionsarbejde i dagtilbuddet og kommunen, som enten er stærk eller mindre stærk.

Nedenfor har vi illustreret det samlede sæt af kendetegn og forbindelserne imellem dem for henholdsvis daginstitutionsområdet og dagplejen samt for begge områder. Illustrationerne for daginstitutionsområdet og dagplejen uddybes med eksempler, som repræsenterer én mulig måde at beskrive sammenhængene på.

3.5.1 Daginstitutionsområdet

Figuren for daginstitutionsområdet viser de sammenhænge, som er fundet i analyserne af pædagoger, daginstitutionslederes og pædagogiske konsulents besvarelser.

Figur 1
Sammenhænge på daginstitutionsområdet

Figuren viser, at systematisk vurdering i daginstitutionen hænger sammen med kompetenceudvikling (som desuden hænger sammen med evaluering af egen praksis), adgang til fagpersoner og forældreinddragelse (som desuden hænger sammen med et skriftligt grundlag for inklusionsarbejdet). Det skriftlige grundlag hænger sammen med en særlig organisering af arbejdet med inklusion og lederens drøftelse af inklusion med sine medarbejdere.

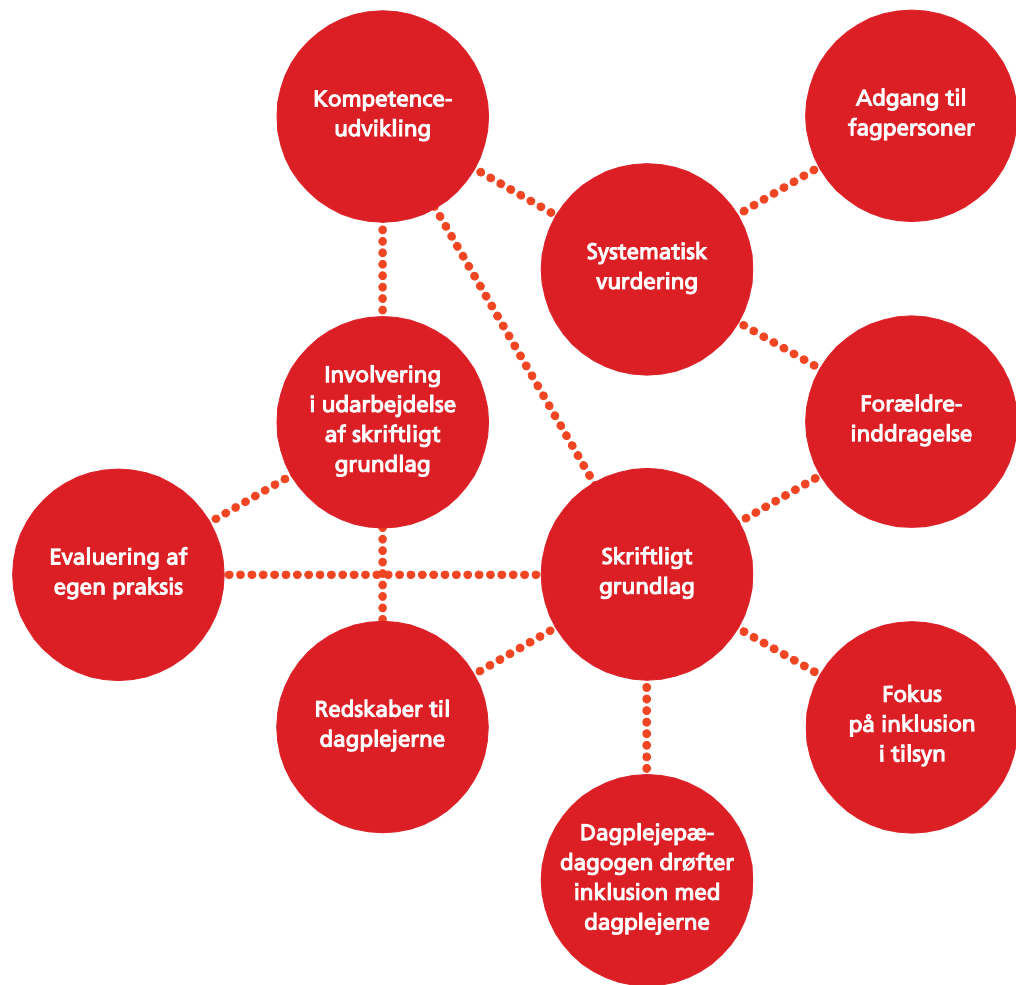
Et eksempel:

I en kommune, som i høj grad tilbyder kompetenceudvikling og adgang til fagpersoner med viden om inklusion, vil man formodentlig se, at daginstitutionerne i høj grad arbejder systematisk med vurdering af risiko for eksklusion og evaluerer deres praksis fra et inklusionsperspektiv. Hvis daginstitutionerne i kommunen desuden har et skriftligt grundlag for inklusionsarbejdet (deres eget eller kommunens), vil de formodentlig også have en særlig organisering af inklusionsarbejdet, og lederen vil være tilbøjelig til at drøfte inklusion med sine medarbejdere. Endelig vil daginstitutioner med et skriftligt grundlag formodentlig have et udviklet forældresamarbejde om inklusion.

3.5.2 Dagplejen

Figuren for dagplejen viser de sammenhænge, som er fundet i analyserne af dagplejernes og dagplejepædagogernes besvarelser.

Figur 2
Sammenhænge i dagplejen

Figuren for dagplejen viser, at systematisk vurdering hos dagplejerne hænger sammen med kompetenceudvikling, adgang til fagpersoner og forældreinddragelse. Forældreinddragelse hænger sammen med et skriftligt grundlag for inklusionsarbejdet, som derudover hænger sammen med

fokus på inklusion i tilsyn, dagplejepædagogens drøftelse af inklusion med dagplejerne, redskaber til dagplejerne, evaluering af egen praksis og kompetenceudvikling. Involvering af dagplejerne i udarbejdelsen af det skriftlige grundlag hænger sammen med kompetenceudvikling, evaluering af egen praksis og redskaber til dagplejerne.

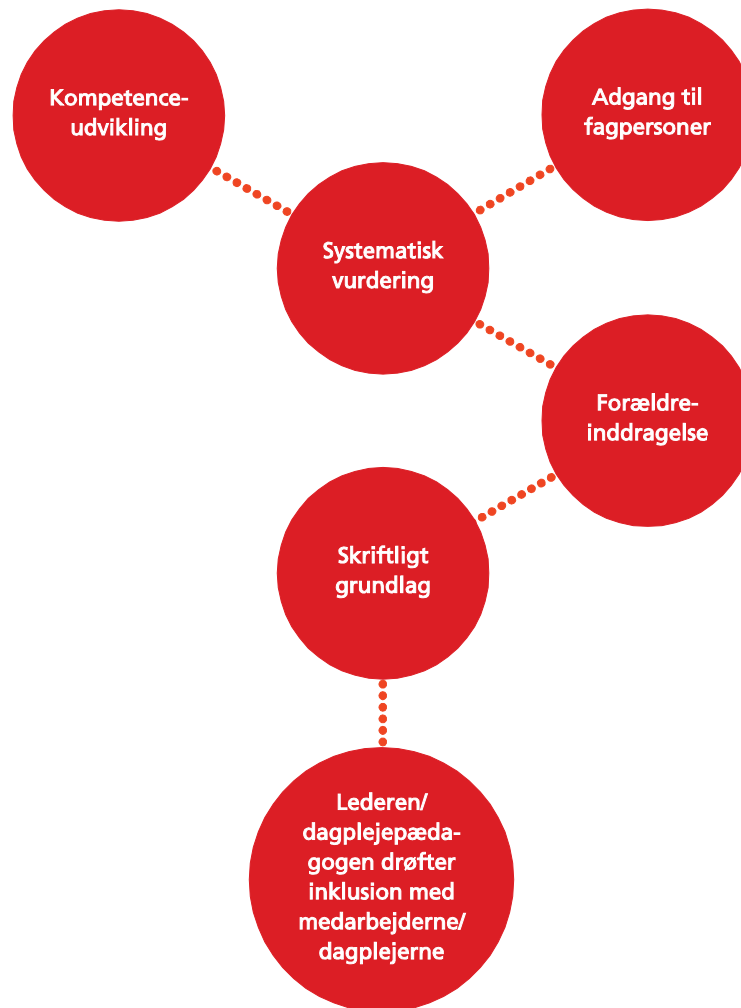
Et eksempel:

I en kommune, som har et skriftligt grundlag for inklusionsarbejdet i dagplejen, og som har involveret dagplejerne i udarbejdelsen af grundlaget, vil der formodentlig være en kompetenceudviklingsindsats, information om redskaber til dagplejerne og et fokus hos den enkelte dagplejer på at evaluere egen praksis i forbindelse med inklusion. Derudover vil der i en kommune med et skriftligt grundlag sandsynligvis være fokus på inklusion i det formelle tilsyn, og dagplejepædagogerne vil være tilbøjelige til at drøfte inklusion med dagplejerne. Endelig vil der i en kommune, hvor dagplejerne arbejder systematisk med vurdering af risiko for eksklusion i legestuen, formodentlig også være mulighed for kompetenceudvikling og adgang til fagpersoner, og den enkelte dagplejer vil sideløbende med den systematiske vurdering i legestuen have fokus på forældre-samarbejdet om inklusion i egen dagpleje.

3.5.3 Begge områder

Den sidste figur viser de sammenhænge, der gælder både daginstitutionsområdet og dagplejen.

Figur 3
Sammenhænge på begge områder

Både på daginstitutionsområdet og i dagplejen gælder det, at systematisk vurdering af risikoen for eksklusion hænger sammen med kompetenceudvikling, adgang til fagpersoner og forældreinddragelse. Forældreinddragelse hænger desuden sammen med et skriftligt grundlag for inklusionsarbejdet, som igen hænger sammen med lederens/dagplejepædagogens drøftelser af inklusion med sine medarbejdere/dagplejere.

4 Vurdering af eksklusionsniveauet

En del af formålet med undersøgelsen er at opnå viden om, i hvilket omfang eksklusion finder sted i dagtilbuddene. Som et mål for eksklusion har vi spurgt pædagoger, dagplejere og daginstitutionsledere, om de har børn i deres daginstitution eller dagpleje, som går glip af udviklingsmuligheder, fordi de sjældent deltager i fællesskaber med andre børn. Formuleringen af spørgsmålet har til hensigt at isolere de tilfælde, hvor manglende deltagelse i fællesskaber er et problem og ikke blot er udtryk for en deltagelsesform eller præference hos barnet.

Som det fremgår af figur 4 på næste side, vurderer halvdelen af pædagogerne (50 %), at der er børn i deres børnegruppe, for hvem manglende deltagelse i fællesskaber er et problem. Det er påfaldende, at 27 % af lederne vurderer det samme for hele daginstitutionen.

For dagplejernes vedkommende er tallet meget lavere end for pædagogernes. 19 % vurderer, at der er børn i deres dagpleje, som går glip af udviklingsmuligheder pga. manglende deltagelse. Tallet er også lavere end for pædagoger for 0-3-årige børn i daginstitutioner (40 %). Forklaringen på forskellen kan være, at dagplejerne har bedre mulighed for at sikre børnenes deltagelse i små grupper, og det forhold, at der i mindre børnegrupper må forventes at være færre tilfælde af manglende deltagelse end i større børnegrupper.

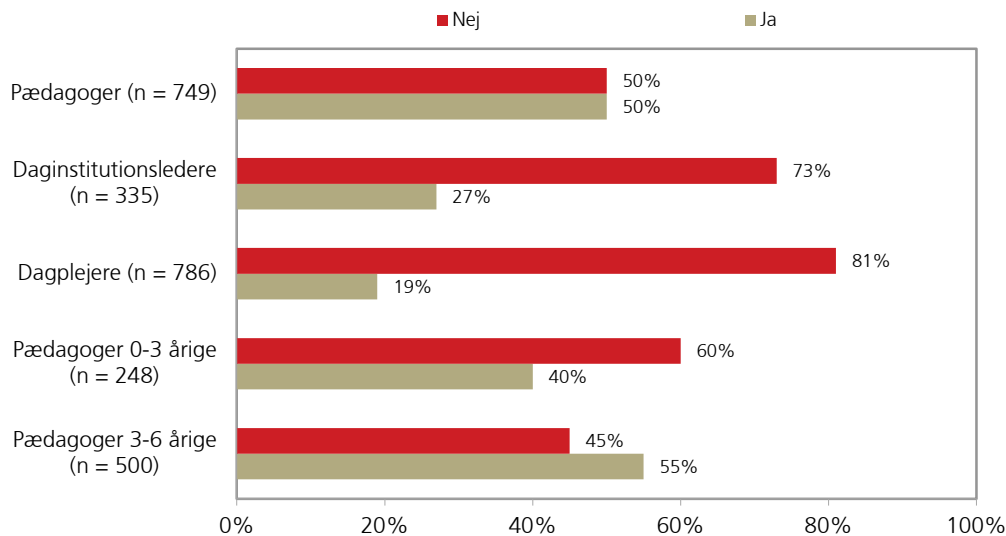
Pædagoger for 3-6-årige vurderer i større omfang end pædagoger for 0-3-årige, at der er børn i deres børnegruppe, som går glip af udviklingsmuligheder, fordi de sjældent deltager i fællesskaber med andre børn. Det gælder 55 % af pædagogerne i denne gruppe.

Det er svært på baggrund af tallene at vurdere, om eksklusionsniveauet er højt eller lavt, men samlet set viser besvarelserne, at eksklusion er et fænomen, som ganske mange, især pædagoger, oplever i deres hverdag.

Figur 4

Er der børn i din børnegruppe/dagpleje, som går glip af udviklingsmuligheder, fordi de sjældent deltager i fællesskaber med andre børn?³

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelser blandt pædagoger, dagplejere og daginstitutionsledere.

Noter: Ja-kategorien er samlet af svarmulighederne "Ja, et enkelt barn" og "Ja, to eller flere børn".

Spørgsmålet til pædagoger og dagplejere angår kun deres egen børnegruppe, hvorimod dagtilbudslederne forholder sig til alle børnene i daginstitutionen.

³ Formuleringerne af spørgsmålene i figurerne og tabellerne kan være tilpasset af hensyn til formidlingen eller for at dække spørgsmålene til flere respondentgrupper.

5 Kompetenceudvikling om inklusion

Kompetenceudvikling kan have betydning for, hvordan og i hvilket omfang der arbejdes bevidst med inklusion i dagtilbuddene. Dette kapitel viser, i hvilket omfang pædagoger, dagplejere og daginstitutionsledere har deltaget i kompetenceudvikling om inklusion, samt i hvilket omfang kommunerne har tilbudt kompetenceudvikling.

Kompetenceudvikling om inklusion er en bred kategori, som kan rumme mange typer af aktiviteter, hvor emnet inklusion indgår i større eller mindre omfang, implicit eller eksplicit. I spørgeskemaerne har EVA (med få illustrerende eksempler) ladet det være op til respondenterne at vurdere, om en given kompetenceudvikling har handlet om inklusion og derfor skulle nævnes i besvarelsen.

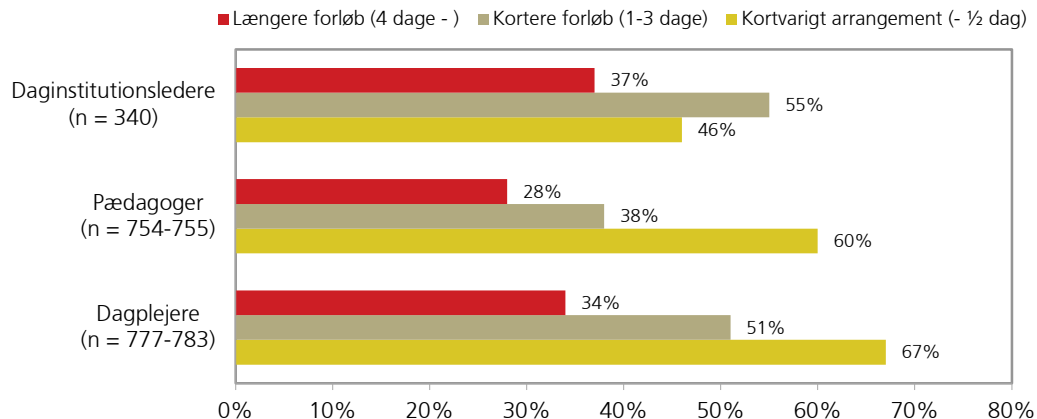
Hensigten med kapitlet er at give et (så vidt muligt) objektivt billede af aktivitetsniveauet, hvad angår kompetenceudvikling. En vurdering af, om niveauet er tilstrækkeligt højt, indgår i kapitel 11 om hindringer for inklusion.

5.1 Pædagogers, dagplejeres og daginstitutionslederes deltagelse i kompetenceudvikling

Figur 5 viser, hvilke forskellige typer af kompetenceudvikling om inklusion pædagoger, dagplejere og daginstitutionsledere har deltaget i. Figuren viser, om de har deltaget i kortvarige arrangementer eller kortere forløb inden for de sidste tre år eller længere forløb inden for de sidste ti år.

Figur 5

Har du deltaget i et kortvarigt arrangement eller et kortere forløb om inklusion inden for de seneste tre år eller et længere forløb om inklusion inden for de seneste ti år?

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelser blandt dageinstitutionsledere, pædagoger og dagplejere.

Som figuren viser, har over halvdelen af pædagogerne (60 %) og dagplejerne (67 %) deltaget i et kortvarigt arrangement om inklusion inden for de sidste 3 år, mens det samme gælder under halvdelen af dageinstitutionslederne (46 %). For både pædagogerne og dagplejerne falder andelen af deltagere, jo længere kompetenceudvikling der er tale om. Således svarer 38 % af pædagogerne, at de har deltaget i et kortere forløb om inklusion inden for de seneste tre år, og 28 %, at de har deltaget i et længere forløb inden for de seneste ti år. For dagplejerne er de tilsvarende tal 51 % og 34 %. Det er påfaldende, at andelen af dagplejere, der svarer, at de har deltaget i kompetenceudvikling, er højere end andelen af pædagoger mht. alle tre typer. For dageinstitutionslederne gælder det, at 55 % har deltaget i et kortere forløb om inklusion inden for tre år og 37 % i et længere forløb inden for ti år.

Undersøgelsen viser, at 29 % af pædagogerne og 18 % af dagplejerne ikke har deltaget i nogen form for kompetenceudvikling om inklusion inden for de angivne tidsperioder, samt at 3 % af lederne stort set ikke har berørt emnet i deres kompetenceudvikling inden for de sidste ti år. Noget af den manglende deltagelse i kompetenceudvikling kan forklares med, at respondentens anciennitet er kortere end tidsperioderne.

5.2 Kommunernes tilbud om kompetenceudvikling

Dette afsnit angår den nyeste kompetenceudvikling i kommunerne. Figurene i afsnittet viser, i hvilket omfang kommunerne har tilbudt kompetenceudvikling om inklusion til dagplejen og dag-

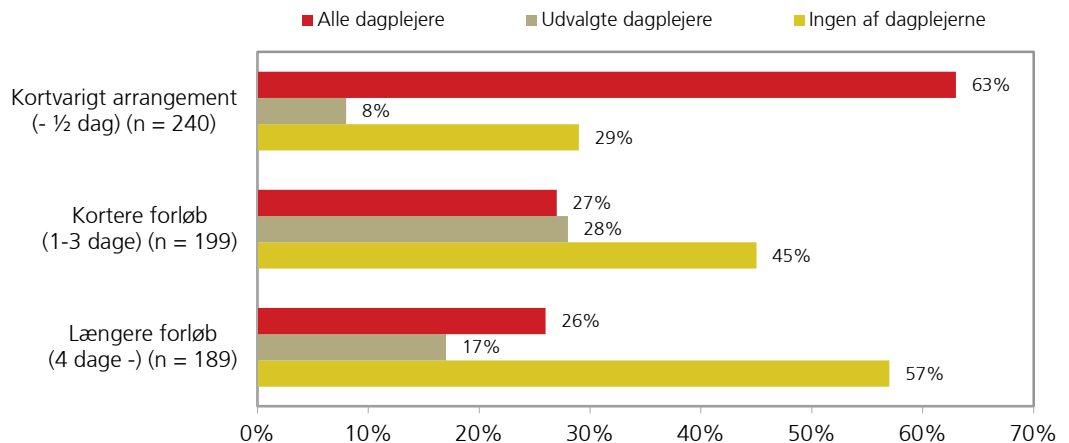
institutionerne inden for de sidste tre år. Omfanget af kompetenceudvikling er undersøgt ved at spørge både til varigheden af aktiviteterne og til, hvor stor en andel af de forskellige medarbejdergrupper aktiviteterne har været rettet mod – om det er alle eller kun udvalgte, der har fået tilbuddet.

Afsnittet viser desuden, hvordan kommunen sikrer den løbende opdatering og udvikling af de pædagoger eller dagplejere, som er udpeget som resursepersoner i forbindelse med arbejdet med inklusion.

5.2.1 Dagplejen

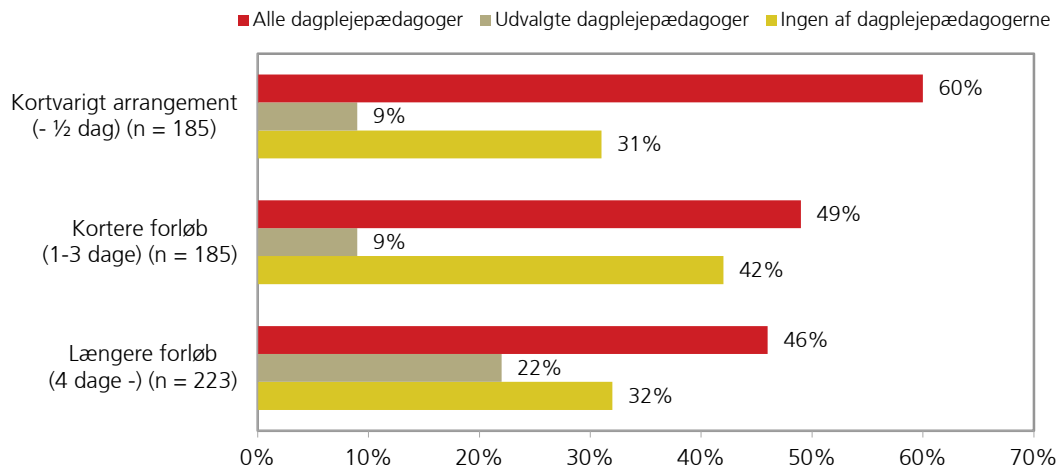
Figur 6 viser kommunernes tilbud om kompetenceudvikling til dagplejerne. Dagplejepædagogerne er blevet spurgt, om "Alle dagplejere", "Udvalgte dagplejere" eller "Ingen af dagplejerne" i deres kommune er blevet tilbudt henholdsvis et kortvarigt arrangement, et kortere forløb og et længere forløb.

Figur 6
Hvilke former for kompetenceudvikling om inklusion har kommunen tilbudt dagplejerne indenfor de seneste tre år?

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelse blandt dagplejepædagoger.

Figur 7 viser de tilsvarende resultater for kommunernes tilbud om kompetenceudvikling til dagplejepædagogerne. Igen er det dagplejepædagogerne der har besvaret spørgsmålet.

Figur 7**Hvilke former for kompetenceudvikling om inklusion har kommunen tilbudt dagplejepædagogerne inden for de seneste tre år?**

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelse blandt dagplejepædagoger.

Som det fremgår af den første figur, svarer 26 % af dagplejepædagogerne, at alle dagplejere i deres kommune er blevet tilbudt et længere forløb om inklusion inden for de seneste tre år. Mht. deres egen faggruppe svarer 46 %, at alle dagplejepædagoger i deres kommune er blevet tilbudt et længere forløb. 27 % svarer, at alle dagplejere er blevet tilbudt et kortere forløb om inklusion, mens 49 % svarer, at det samme gælder dagplejepædagogerne i deres kommune. 63 % af dagplejepædagogerne svarer, at alle dagplejere er blevet tilbudt et kortvarigt arrangement om inklusion, hvor 60 % svarer det samme mht. dagplejepædagogerne.

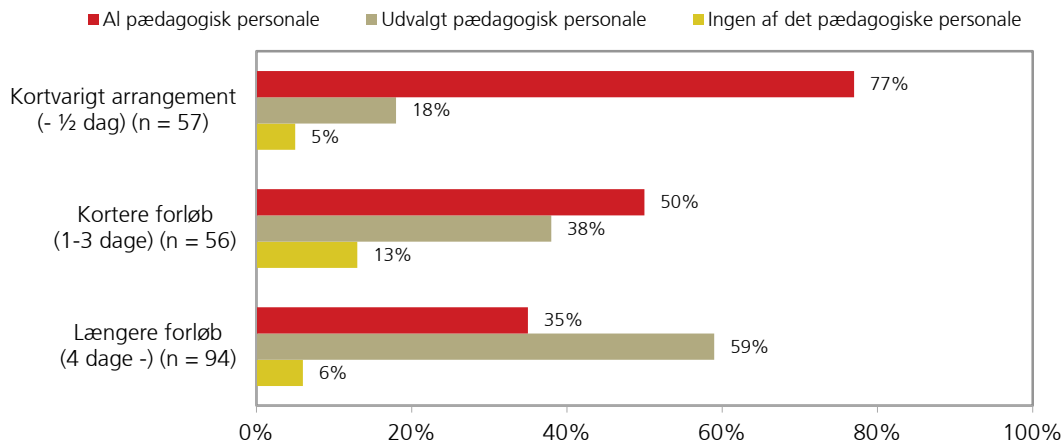
Ifølge dagplejepædagogerne er der også kommuner, som har tilbudt kompetenceudvikling til en udvalgt gruppe. 17 % angiver, at udvalgte dagplejere er blevet tilbudt et længere forløb om inklusion, 28 % angiver, at udvalgte dagplejere er blevet tilbudt et kortere forløb, og 8 % angiver, at udvalgte dagplejere er blevet tilbudt et kortvarigt arrangement inden for de seneste tre år. Mht. dagplejepædagogernes kompetenceudvikling svarer 22 %, at udvalgte dagplejepædagoger er blevet tilbudt et længere forløb af deres kommune, 9 % svarer, at udvalgte dagplejepædagoger er blevet tilbudt et kortere forløb, og 9 % svarer, at udvalgte dagplejepædagoger er blevet tilbudt et kortvarigt arrangement om inklusion inden for de seneste tre år.

14 % af dagplejepædagogerne angiver, at dagplejerne ikke er blevet tilbudt nogen form for kompetenceudvikling om inklusion inden for de seneste tre år. 11 % angiver, at dagplejepædagogerne heller ikke er blevet tilbudt kompetenceudvikling af deres kommune i denne periode.

5.2.2 Daginstitutionerne

Figur 8 og 9 viser, i hvilket omfang kommunerne har tilbudt kompetenceudvikling til henholdsvis det pædagogiske personale og lederne i daginstitutionerne. Spørgsmålene er stillet til de pædagogiske konsulenter.

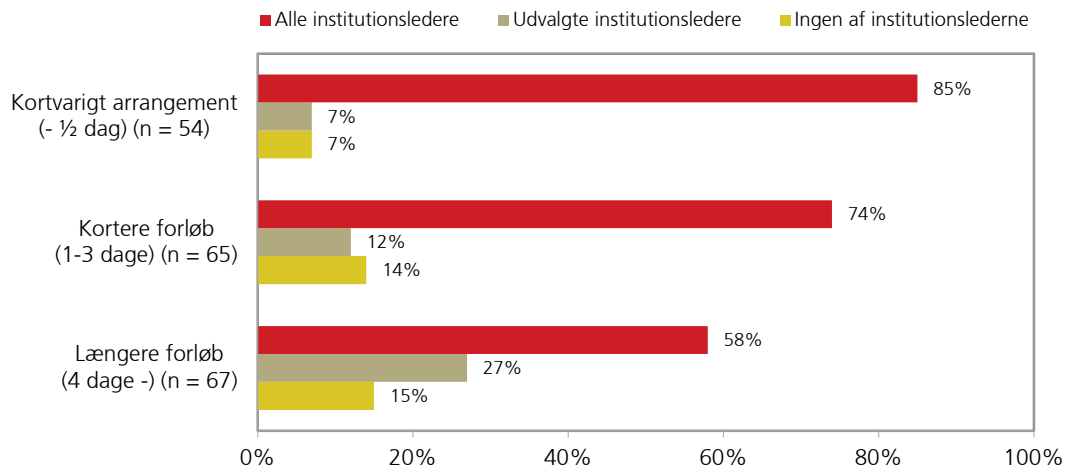
Figur 8
Hvilke former for kompetenceudvikling om inklusion har kommunen tilbudt det pædagogiske personale i daginstitutionerne indenfor de seneste tre år?

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelse blandt pædagogiske konsulenter.

Som figuren viser, svarer 35 % af de pædagogiske konsulenter, at alt det pædagogiske personale i kommunens daginstitutioner er blevet tilbudt et længere forløb om inklusion inden for de seneste tre år. 59 % angiver, at det kun gælder udvalgt pædagogisk personale. 50 % svarer, at alt pædagogisk personale er blevet tilbudt et kortere forløb om inklusion, mens 38 % svarer, at det kun er udvalgt pædagogisk personale, der har fået tilbudt denne form for kompetenceudvikling. Endelig svarer 77 % af de pædagogiske konsulenter, at kommunen har tilbudt et kortvarigt arrangement til alt pædagogisk personale, og 18 % svarer, at det kun gælder en udvalgt gruppe.

1 % af de pædagogiske konsulenter angiver, at det pædagogiske personale ikke er blevet tilbudt nogen form for kompetenceudvikling om inklusion inden for de seneste tre år.

Figur 9**Hvilke former for kompetenceudvikling om inklusion har kommunen tilbudt daginstitutionslederne indenfor for de seneste tre år?**

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelse blandt pædagogiske konsulenter.

Som det fremgår af figuren, svarer 58 % af de pædagogiske konsulenter, at alle daginstitutionsledere er blevet tilbudt et længere forløb om inklusion. 27 % svarer, at det kun har været udvalgte daginstitutionsledere. 74 % angiver, at daginstitutionslederne i deres kommune er blevet tilbudt et kortere forløb, mens 12 % svarer, at det kun gælder en udvalgt gruppe. Mht. kortvarige arrangementer om inklusion svarer 85 % af de pædagogiske konsulenter, at alle daginstitutionsledere er blevet tilbudt et sådant arrangement. 7 % angiver, at det kun har været tilbudt udvalgte daginstitutionsledere i deres kommune.

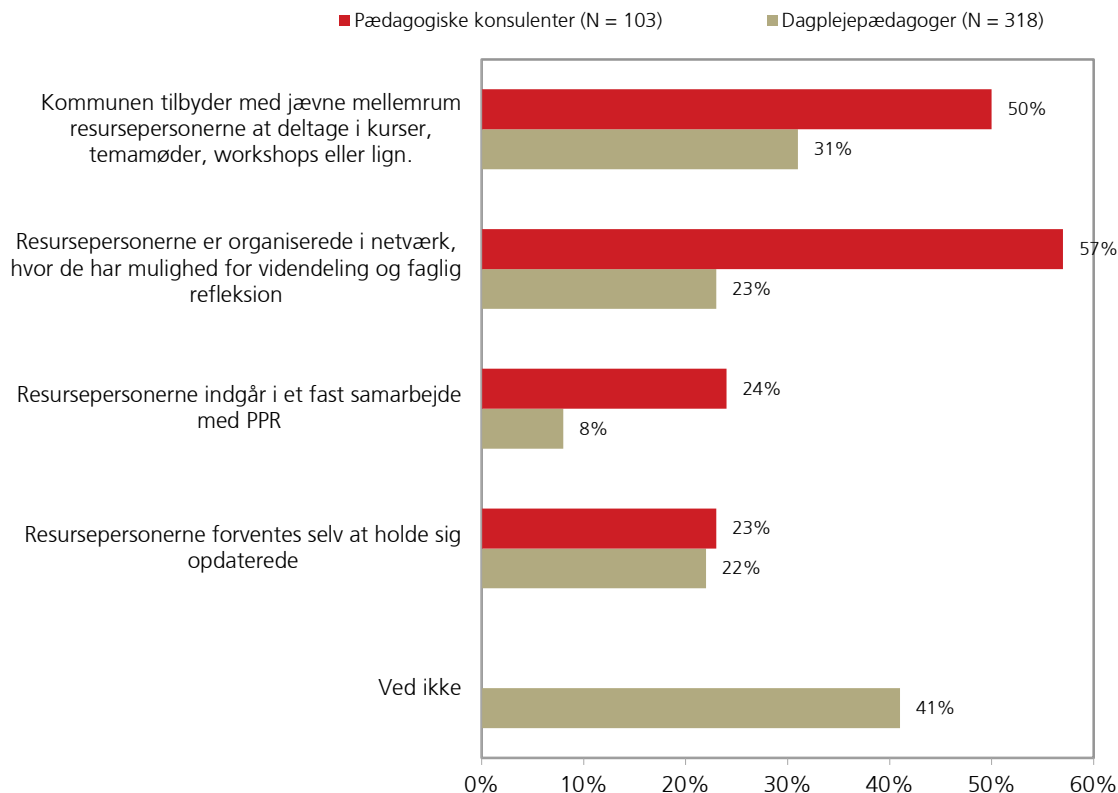
3 % af de pædagogiske konsulenter angiver, at daginstitutionslederne ikke er blevet tilbudt kompetenceudvikling om inklusion inden for de seneste tre år.

5.2.3 Resursepersoner

Nogle kommuner har udpeget pædagoger eller dagplejere som resursepersoner i forbindelse med arbejdet med inklusion på dagtilbudsområdet. Figur 10 viser, hvordan kommunerne sikrer den løbende udvikling og opdatering for resursepersonerne.

De pædagogiske konsulenter har besvaret spørgsmålet mht. resursepersonerne i daginstitutionerne, og dagplejepædagogerne har besvaret spørgsmålet mht. resursepersonerne i dagplejen.

Figur 10
Hvordan sikrer kommunen den løbende udvikling/opdatering for dem, der er udpeget som resursepersoner til arbejdet med inklusion?

*Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelser blandt pædagogiske konsulenter og dagplejepædagoger.
 Note: Svarkategorien "Ved ikke" er kun blevet tilbudt dagplejepædagogerne.*

Som figuren viser, angiver halvdelen af de pædagogiske konsulenter (50 %), at kommunen sikrer den løbende opdatering/udvikling for daginstitutionernes resursepersoner ved at tilbyde dem kurser, temamøder, workshops eller lignende. 31 % af dagplejepædagogerne svarer det samme mht. dagplejens resursepersoner. Lidt over halvdelen af de pædagogiske konsulenter (57 %) svarer, at daginstitutionernes resursepersoner indgår i netværk, mens 23 % af dagplejepædagogerne svarer det samme mht. dagplejens resursepersoner. Hvad angår samarbejde med enheder i kommunen, svarer 24 % af de pædagogiske konsulenter, at daginstitutionernes resursepersoner har et fast samarbejde med PPR. Det tilsvarende tal for dagplejens resursepersoner er 8 %. Endelig svarer ca. den samme andel af pædagogiske konsulenter og dagplejepædagoger (henholdsvis

23 % og 22 %), at resursepersonerne forventes selv at holde sig opdaterede. Dette svar udelukker ikke, at kommunen tilbyder kompetenceudviklingsaktiviteter, netværk eller samarbejder.

Resultatet for dagplejens resursepersoner skal tages med forbehold, da 41 % af dagplejepædagogerne ikke ved, hvordan kommunen sikrer kompetenceudvikling for denne gruppe.

6 Den kommunalt organiserede støtte

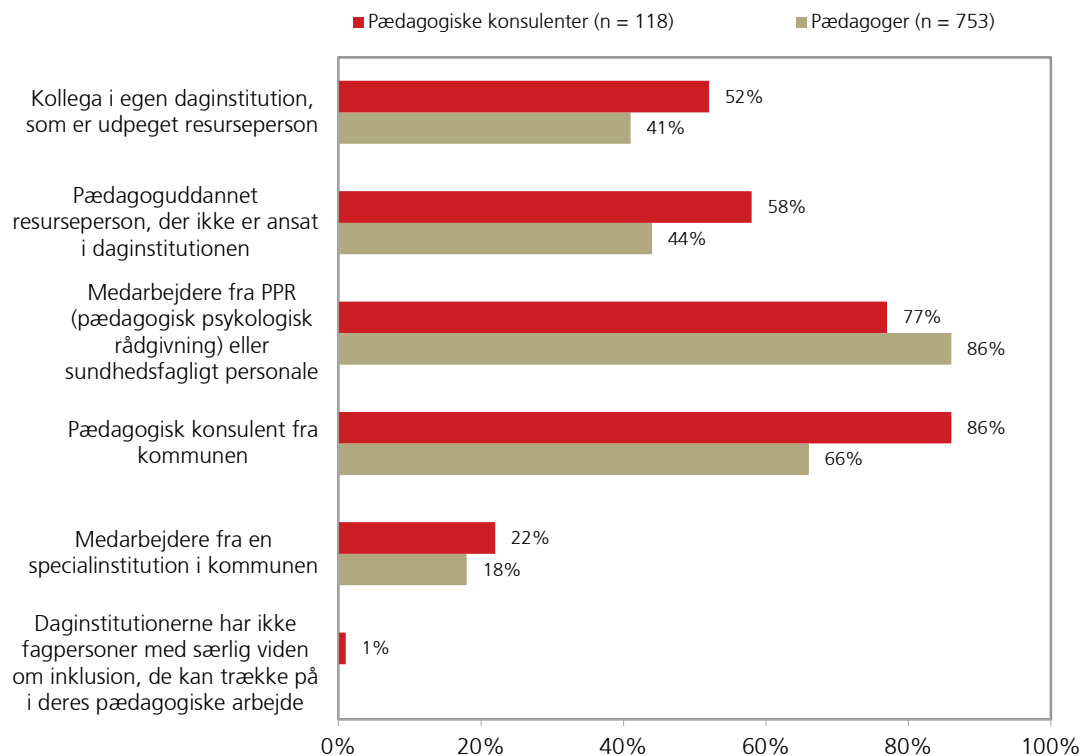
Arbejdet med inklusion i dagtilbuddene er knyttet til den kommunalt organiserede støtte til udvikling af inkluderende praksis. Dette kapitel belyser, hvilke fagpersoner med særlig viden om inklusion daginstitutionerne og dagplejen har mulighed for at trække på, samt hvilke former for støtte de har fået i forbindelse med de konkrete samarbejder, de har indgået med fagpersonerne. Desuden belyser kapitlet, i hvilket omfang kommunerne understøtter inklusionsarbejdet med redskaber.

6.1 Daginstitutionerne

Figur 11 viser, hvilke fagpersoner daginstitutionerne har mulighed for at trække på i forbindelse med arbejdet med inklusion ifølge pædagogerne og de pædagogiske konsulenter. Procenttallet angiver, hvor stor en andel af de pædagogiske konsulenter og pædagoger der har svaret, at daginstitutionerne kan trække på den nævnte fagperson.

Figur 11

Hvilke fagpersoner med særlig viden om inklusion har daginstitutionerne mulighed for at trække på?

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelser blandt pædagoger og pædagogiske konsulenter.

Noter: Svarkategorien "Daginstitutionerne har ikke fagpersoner med særlig viden om inklusion, de kan trække på i deres pædagogiske arbejde" har kun været tilbudt de pædagogiske konsulenter.

Formuleringerne af svarmulighederne er taget fra de pædagogiske konsulents spørgeskema.

Pædagogerne peger på PPR eller sundhedsfagligt personale som den mest udbredte mulighed for at samarbejde med fagpersoner om inklusion (86 %). Dernæst kommer pædagogiske konsulenter fra kommunen (66 %), pædagoguddannede resursepersoner i eller uden for institutionen (henholdsvis 41 og 44 %) og endelig medarbejdere fra specialinstitutioner (18 %).

De pædagogiske konsulents besvarelse angår tilgængelige fagpersoner for både medarbejdere og ledere i daginstitutionerne og er derfor ikke direkte sammenlignelig med pædagogens be-

svarelse, som kun angår de tilgængelige fagpersonerne for deres egen gruppe. De pædagogiske konsulenter peger på sig selv som den primære gruppe, daginstitutionerne kan trække på mht. inklusion (86 %). Dernæst kommer PPR og sundhedsfagligt personale (77 %), pædagoguddannede resursepersoner i eller uden for institutionen (henholdsvis 52 % og 58 %) og endelig medarbejdere fra specialinstitutioner (22 %).

Tabel 1 viser, hvilke fagpersoner med særlig viden om inklusion pædagogerne har haft et samarbejde med inden for de seneste tre år. Procenttallet er udtryk for, hvor stor en andel af de pædagoger, som har mulighed for at trække på fagpersonen, der har haft et konkret samarbejde.

Tabel 1

Hvis du tænker på de seneste tre år, hvilke fagpersoner har du så haft et konkret samarbejde med for at få viden eller sparring om inkluderende pædagogik?

	Antal	Procent
En kollega i daginstitution, som officielt er udpeget som resursepersion til arbejdet med inklusion? (n = 308)	244	79
En pædagoguddannet resursepersion, der ikke er ansat i institutionen? (n = 329)	183	56
En medarbejder fra PPR (pædagogisk-psykologisk rådgivning) eller sundhedsfagligt personale? (n = 644)	431	67
En pædagogisk konsulent fra kommunen? (n = 491)	159	32
En medarbejder fra en specialinstitution i kommunen? (n = 135)	37	27

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelse blandt pædagoger.

Note: Spørgsmålet om hver fagperson er kun blevet stillet til de pædagoger, som har angivet, at de har mulighed for at trække på fagpersonen, og procentsatserne kan derfor ikke sammenlignes.

Opgørelsen over de konkrete samarbejder viser følgende:

Ud af de 41 % af pædagogerne, som har angivet, at de kan trække på en resursepersion i daginstitutionen, har 79 % haft et konkret samarbejde med resursepersionen.

Ud af de 44 % af pædagogerne, som har angivet, at de kan trække på en pædagoguddannet resursepersion uden for daginstitutionen, har 56 % haft et konkret samarbejde med denne fagperson.

Ud af de 86 % af pædagogerne, som har angivet, at de kan trække på PPR eller sundhedsfagligt personale, har 67 % haft et konkret samarbejde med denne gruppe.

Ud af de 66 % af pædagogerne, som har angivet, at de kan trække på en pædagogisk konsulent fra kommunen, har 32 % haft et konkret samarbejde med konsulenten.

Endelig viser tabellen, at ud af de 18 % af pædagogerne, som har angivet, at de kan trække på en medarbejder fra en specialinstitution, har 27 % haft et konkret samarbejde.

Samlet set viser opgørelsen, at PPR og sundhedsfagligt personale er den primære samarbejdspartner for pædagogerne mht. at få viden og sparring om inkluderende pædagogik.

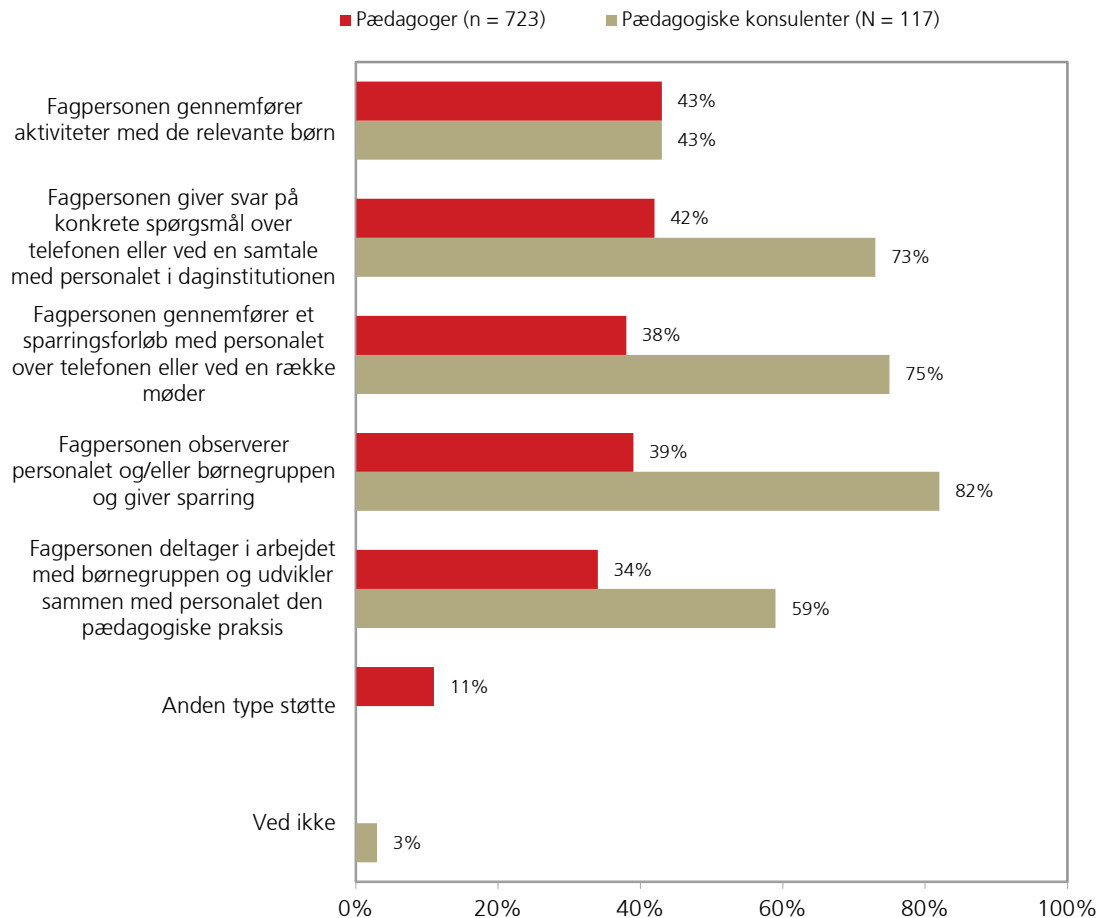
Af figur 12 på næste side fremgår det, hvilke typer af støtte daginstitutionerne får af fagpersonerne i forbindelse med samarbejdet. Pædagogerne svarer på baggrund af deres konkrete samarbejder med fagpersoner de seneste tre år, og de pædagogiske konsulenter svarer på baggrund af deres generelle viden om støtteformerne for daginstitutionerne i kommunen.

Pædagogernes besvarelse viser, at der er en jævn fordeling mellem de forskellige typer. De to mest anvendte former for støtte er, at fagpersonen gennemfører aktiviteter med de relevante børn (43 %) eller svarer på konkrete spørgsmål (42 %). Den høje andel, der svarer, at fagpersonen gennemfører aktiviteter med de relevante børn, kan hænge sammen med, at daginstitutionernes egne resursepersoner, som indgår i det daglige arbejde med børnene, er de mest brugte fagpersoner i forbindelse med arbejdet med inklusion. Den mindst anvendte støtte er, at fagpersonen deltager i det pædagogiske arbejde og udvikler praksis med det pædagogiske personale (34 %). I midtergruppen ligger to former for støtte, der indebærer sparring enten med eller uden observation, som henholdsvis 39 % og 38 % af pædagogerne har fået i forbindelse med konkrete samarbejder.

De pædagogiske konsulents billede af, hvilke støtteformer daginstitutionerne får i samarbejdet med fagpersoner, ser noget anderledes ud end pædagogernes. Det markant højere procenttal ved fire ud af de fem støtteformer, viser, at den enkelte pædagogiske konsulent typisk har sat flere markeringer end den enkelte pædagog, hvilket indikerer, at denne gruppe oplever en bredere palet af støtteformer til arbejdet med inklusion end gruppen af pædagoger.

Ifølge de pædagogiske konsulenter er den mest udbredte metode, at fagpersonen observerer personalet og/eller børnegruppen og giver sparring (82 %). Herefter, at fagpersonen gennemfører et sparringsforløb med personalet (75 %) eller svarer på konkrete spørgsmål (73 %). Dernæst, at fagpersonen deltager i arbejdet med børnegruppen og udvikler den pædagogiske praksis med personalet (59 %). Den mindst anvendte metode er ifølge de pædagogiske konsulenter, at fagpersonen gennemfører aktiviteter med børnene (43 %), hvilket er den mest anvendte metode ifølge pædagogerne.

Figur 12
Hvilke typer af støtte får daginstitutionerne som en del af deres samarbejde med fagpersoner/fagpersonerne?

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelser blandt pædagoger og pædagogiske konsulenter.

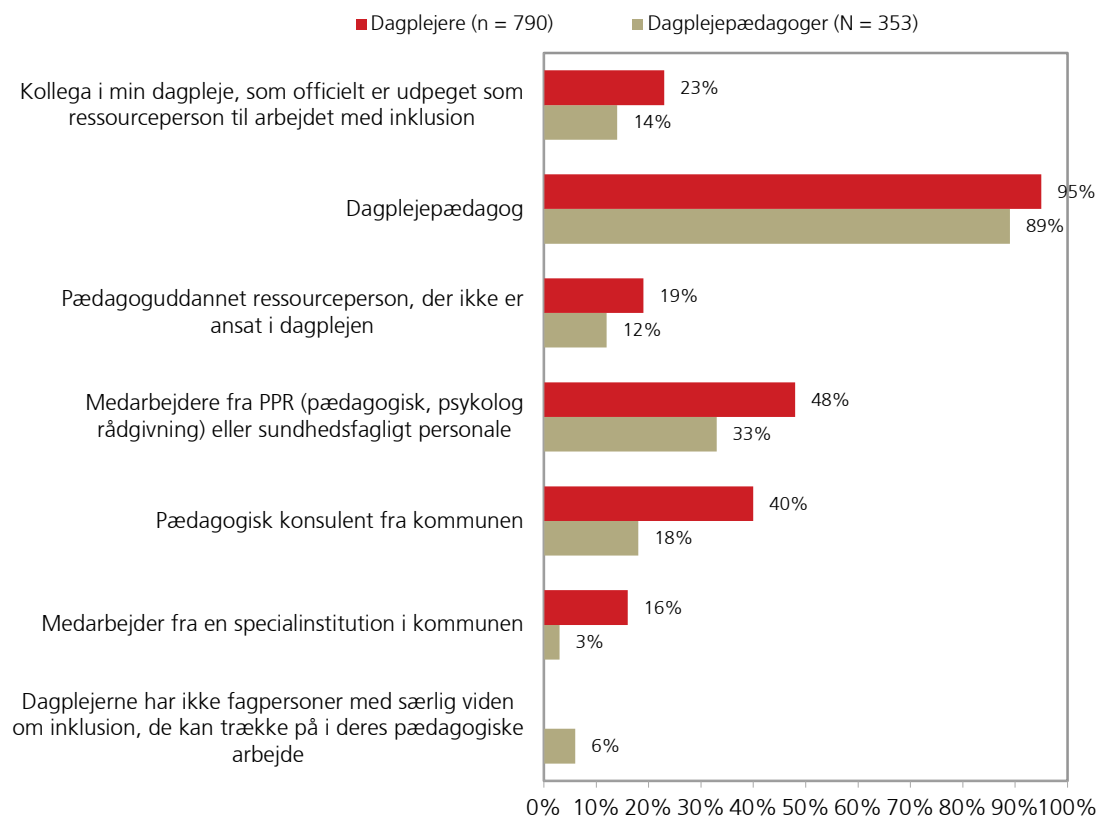
Noter: Svarmuligheden "Anden type støtte" er kun blevet tilbudt pædagogerne, mens svarmuligheden "Ved ikke" kun er blevet tilbudt de pædagogiske konsulenter. Formuleringerne af svarmulighederne er taget fra de pædagogiske konsulenter's spørgeskema.

6.2 Dagplejen

Figur 13 viser, hvilke fagpersoner dagplejerne har mulighed for at trække på ifølge dagplejerne og dagplejepædagogerne.

Figur 13

Hvilke fagpersoner med særlig viden om inklusion har dagplejerne mulighed for at trække på?

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelser blandt dagplejere og dagplejepædagoger.

Noter: Svarmuligheden "Dagplejerne har ikke fagpersoner med særlig viden om inklusion, de kan trække på i deres pædagogiske arbejde" er kun blevet tilbudt dagplejepædagogerne. Formuleringerne af svarmulighederne er taget fra dagplejepædagogernes spørgeskema.

Muligheden for at trække på en dagplejepædagog i forbindelse med arbejdet med inklusion er den mest udbredte i dagplejen. 95 % af dagplejerne angiver, at de har denne mulighed. Herefter kommer PPR og sundhedsfagligt personale samt pædagogiske konsulenter fra kommunen, som henholdsvis 48 % og 40 % af dagplejerne angiver som en mulighed. Endelig kommer samarbejdet med resursepersoner blandt dagplejerne (23 %), pædagoguddannede resursepersoner, der ikke er ansat i dagplejen (19 %), og medarbejdere fra specialinstitutioner (16 %), som færrest dagplejere angiver som en mulighed.

Dagplejepædagogernes besvarelse bekræfter, at dagplejepædagogen er den mest udbredte mulighed for samarbejde med en fagperson om inklusion. 89 % har markeret denne mulighed. Herefter er der et stort spring ned til medarbejdere fra PPR og sundhedsfagligt personale, som 33 % af dagplejepædagogerne angiver som fagpersoner, dagplejerne har mulighed for at trække på. De øvrige fagpersoner har under en femtedel af dagplejepædagogerne angivet som en mulighed. Det gælder pædagogiske konsulenter fra kommunen (18 %), resursepersoner blandt dagplejerne (14 %), pædagoguddannede resursepersoner, der ikke er ansat i dagplejen (12 %), og medarbejdere fra en specialinstitution i kommunen (3 %).

Den vigtigste forskel i forhold til dagplejernes besvarelse er, at procentdelen for de forskellige fagpersoner i alle tilfælde er lavere blandt dagplejepædagogerne. Dette indikerer, at dagplejerne oplever at have flere fagpersoner at trække på, end de har ifølge dagplejepædagogerne.

6 % af dagplejepædagogerne svarer, at dagplejerne ikke har fagpersoner med særlig viden om inklusion, de kan trække på i deres pædagogiske arbejde.

Den næste tabel viser, hvilke fagpersoner dagplejerne konkret har samarbejdet med inden for de seneste tre år. Procenttallet er udtryk for, hvor stor en andel af de dagplejere, som har mulighed for at trække på fagpersonen, der har haft et konkret samarbejde.

Tabel 2

Hvis du tænker på de seneste tre år, hvilke fagpersoner har du så haft et konkret samarbejde med for at få viden eller sparring om inkluderende pædagogik?

	Antal	Procent
En kollega i dagplejen, som officielt er udpeget som resurseperson til arbejdet med inklusion? (n = 182)	83	46

fortsættes næste side ...

... fortsat fra forrige side

	Antal	Procent
En dagplejepædagog? (n = 747)	620	83
En pædagoguddannet resurseperson, der ikke er ansat i dagplejen? (n = 148)	48	32
En medarbejder fra PPR (pædagogisk-psykologisk rådgivning) eller sundhedsfagligt personale? (n = 378)	108	29
En pædagogisk konsulent fra kommunen? (n = 310)	72	23
En medarbejder fra en specialinstitution i kommunen? (n = 127)	25	20

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelse blandt dagplejere.

Note: Spørgsmålet om hver fagperson er kun blevet stillet til de dagplejere, som har angivet, at de har mulighed for at trække på fagpersonen, og procentsatserne kan derfor ikke sammenlignes.

Opgørelsen over de konkrete samarbejder viser følgende:

Ud af de 23 % af dagplejerne, som har angivet, at de kan trække på en kollega i dagplejen, som er udpeget som resurseperson, har 46 % haft et samarbejde om inklusion med resursepersonen.

Ud af de 95 % af dagplejerne, som har angivet, at de kan trække på en dagplejepædagog, har 83 % haft et samarbejde med dagplejepædagogen.

Ud af de 19 % af dagplejerne, som har angivet, at de kan trække på en pædagoguddannet resurseperson uden for dagplejen, har 32 % haft et samarbejde med resursepersonen.

Ud af de 48 % af dagplejerne, som har angivet, at de kan trække på en medarbejder fra PPR eller sundhedsfagligt personale, har 29 % haft et samarbejde med denne gruppe fagpersoner.

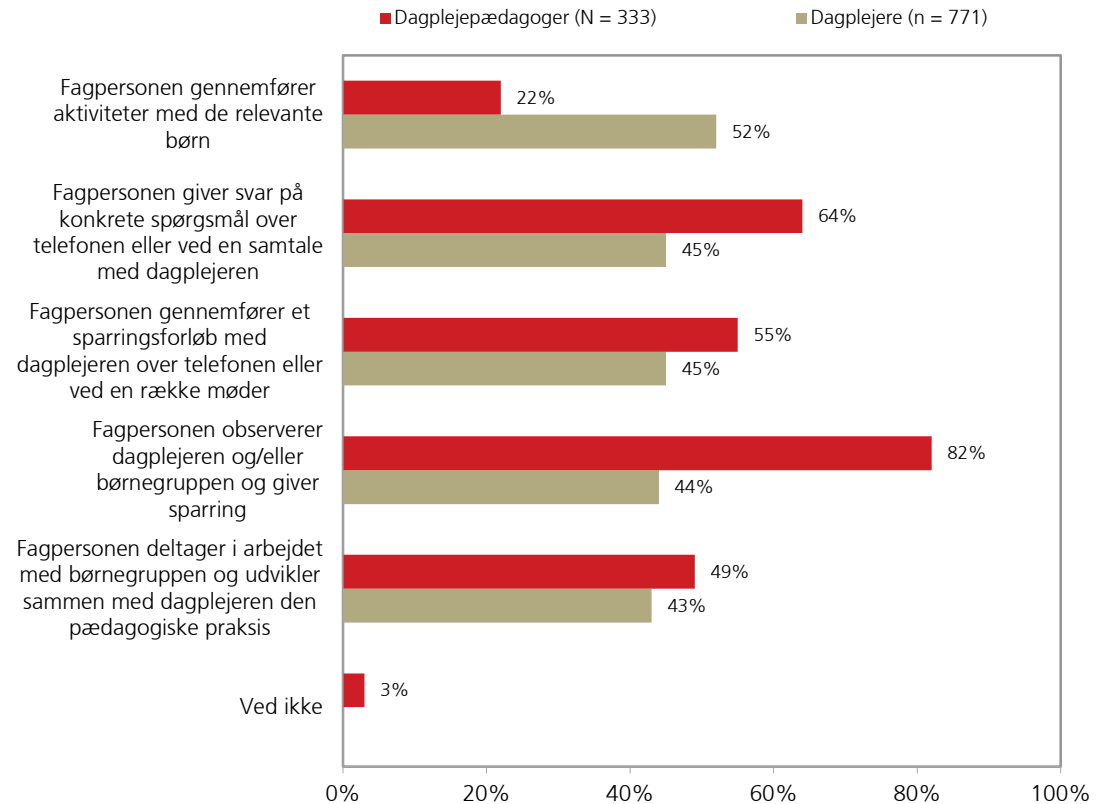
Ud af de 40 % af dagplejerne, som har angivet, at de kan trække på en pædagogisk konsulent fra kommunen, har 23 % haft et samarbejde med denne fagperson.

Ud af de 16 % af dagplejerne, som har angivet, at de kan trække på en medarbejder fra en specialinstitution i kommunen, har 20 % haft et samarbejde med fagpersonen.

Samlet set viser opgørelsen, at dagplejepædagogen, som forventet, er den primære samarbejdspartner for dagplejerne mht. at få viden og sparring om inkluderende pædagogik.

Af figur 14 fremgår det, hvilke typer af støtte dagplejerne får af de fagpersoner, de har mulighed for at trække på. Dagplejerne svarer på baggrund af deres konkrete samarbejder med fagpersoner de seneste tre år, og dagplejepædagogerne svarer på baggrund af deres generelle viden om støtteformerne for dagplejerne i kommunen.

Figur 14
Hvilke typer af støtte får dagplejerne som en del af deres samarbejde med fagpersonen/fagpersonerne?

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelser blandt dagplejere og pædagogiske konsulenter.

Noter: Svarmuligheden "Ved ikke" er kun blevet tilbudt dagplejepædagogerne. Formuleringerne af svarmulighederne er taget fra dagplejepædagogernes spørgeskema.

Samarbejdet med de forskellige fagpersoner har indbefattet forskellige typer af støtte til arbejdet med inklusion. Ligesom hos pædagogerne (figur 12) viser dagplejernes besvarelse, at der er en

jævn fordeling mellem de forskellige typer. Den hyppigst anvendte metode er, ligesom hos pædagogerne, at fagpersonen gennemfører aktiviteter med de relevante børn (52 %). Sammenholdt med den forrige tabel er det formodentlig i de fleste tilfælde en dagplejepædagog, der gennemfører aktiviteterne. Den mindst anvendte metode er, som hos pædagogerne, at fagpersonen deltager i arbejdet med børnegruppen og udvikler praksis med i dette tilfælde dagplejeren (43 %). I midtergruppen er metoderne at give svar på konkrete spørgsmål (45 %), at gennemføre et sparingsforløb (45 %) og at observere dagplejeren og/eller børnegruppen i kombination med sparring (44 %).

Dagplejepædagogernes karakteristik af dagplejernes samarbejde med fagpersonerne er noget anderledes end dagplejernes, idet de har angivet andre metoder som de mest anvendte. Den mest anvendte metode er ifølge dagplejepædagogerne, at fagpersonen observerer og giver sparring (82 %). Den mindst anvendte metode er at gennemføre aktiviteter med de relevante børn (22 %), hvilket er i modsætning til dagplejernes vurdering. I midtergruppen er metoderne at give svar på konkrete spørgsmål (64 %), at give sparring over telefonen eller ved en række møder (55 %) og at deltage i arbejdet med børnegruppen og udvikle den pædagogiske praksis med dagplejeren (49 %).

Som det også er tilfældet med pædagogerne og de pædagogiske konsulenter (figur 12), sætter dagplejepædagogen (svarende til den pædagogiske konsulent på daginstitutionsområdet) flere markeringer end dagplejeren (svarende til pædagogen på daginstitutionsområdet), hvilket indikerer, at den førstnævnte gruppe oplever at have flere mulige støtteformer i forbindelse med arbejdet med inklusion end den sidstnævnte. Forskellen på dagplejerne og dagplejepædagogernes karakteristik af samarbejdet er dog mindre end forskellen mellem de pædagogiske konsulenter og pædagogernes karakteristik.

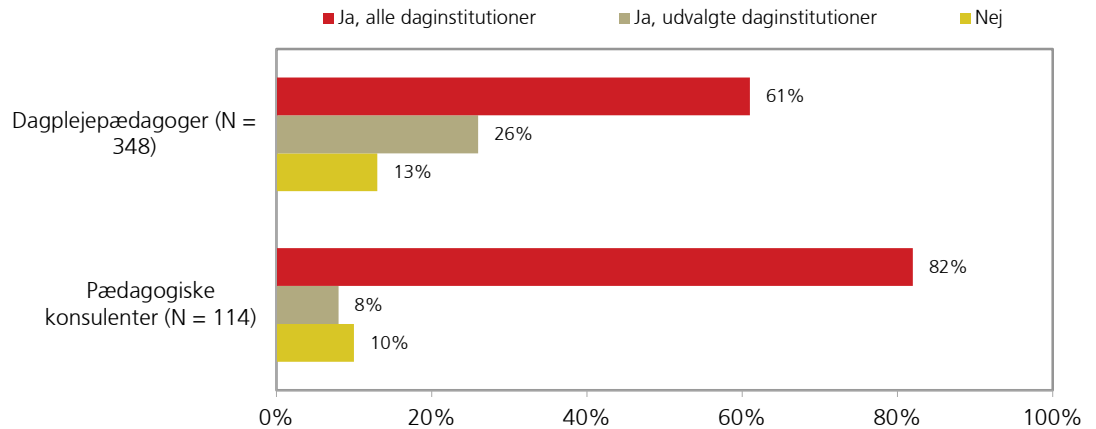
Karakteristikken af støtteformerne i figur 14 er formodentlig dækkende for samarbejdet mellem dagplejerne og dagplejepædagogerne, da dagplejepædagogerne er dagplejernes primære samarbejdspartner (jf. figur 13 og tabel 2).

6.3 Redskaber til arbejdet med inklusion

Nogle kommuner understøtter inklusionsarbejdet med konkrete redskaber. Figur 15 viser, i hvilket omfang henholdsvis de pædagogiske konsulenter og dagplejepædagogerne vurderer, at det er tilfældet i deres kommune.

Figur 15

Har kommunen givet og/eller informeret daginstitutionerne/dagplejerne om konkrete redskaber til arbejdet med inklusion?

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelser blandt dagplejepædagoger og pædagogiske konsulenter.

Figuren viser, at 82 % af de pædagogiske konsulenter og 61 % af dagplejepædagogerne mener, at deres kommune har givet og/eller informeret alle henholdsvis daginstitutioner og dagplejer om konkrete redskaber til arbejdet med inklusion. 8 % af de pædagogiske konsulenter og 26 % af dagplejepædagogerne mener, at formidlingen af redskaber kun har været rettet mod udvalgte daginstitutioner/dagplejer. Svarene fra de to grupper viser, at konkrete redskaber er formidlet bredere inden for daginstitutionsområdet end inden for dagplejen. Endelig angiver 10 % af de pædagogiske konsulenter og 13 % af dagplejepædagogerne, at arbejdet med inklusion ikke er blevet understøttet af konkrete redskaber fra kommunens side.

7 Kommunale rammer og retningslinjer

Dette kapitel giver et overblik over de kommunale rammer og retningslinjer for arbejdet med inklusion. Kapitlet belyser, i hvilket omfang inklusion indgår i kommunernes strategier og politikker, hvilke eventuelle krav der stilles til daginstitutionernes og dagplejens inklusionsarbejde, samt i hvilket omfang inklusion indgår som fokuspunkt i det kommunale tilsyn.

7.1 Daginstitutionerne

Stort set alle pædagogiske konsulenter (98 %) angiver, at inklusion har været et stort indsatsområde for dagtilbudsområdet i deres kommune inden for de seneste tre år, og at kommunen har udviklet (83 %) eller er i gang med at udvikle (14 %) en strategi for inklusion på dagtilbudsområdet.

I strategierne for inklusion på daginstitutionsområdet indgår der ifølge de pædagogiske konsulenter nedskrevne målsætninger om børn med særlige behov. 81 % af de pædagogiske konsulenter angiver, at deres kommune har en nedskrevet målsætning om, at børn så vidt muligt skal gå i almene daginstitutioner, og 14 % angiver, at sådan en målsætning er under udarbejdelse. 65 % angiver desuden, at kommunen har en nedskrevet målsætning om, at børn med særlige behov skal tilknyttes afdelinger/stuer, hvor de går sammen med de øvrige børn i daginstitutionen. 9 % angiver, at en sådan målsætning er under udarbejdelse.

Ud over strategien, indsatsområderne og målsætningerne har kommunerne eventuelt specifikke krav til daginstitutionernes arbejde med inklusion. Tabel 3 viser, hvilke krav der vægtes højest.

Tabel 3

Her vil vi bede dig om at markere det eller de udsagn, der beskriver kommunens eventuelle krav til daginstitutionernes arbejde med inklusion (N = 118).

	Antal	Procent
Vi har i kommunen udarbejdet et grundlag, der beskriver, hvad vi forstår ved inkluderende pædagogik, og vi har som krav, at daginstitutionerne arbejder efter dette grundlag	70	59
Vi har som krav, at daginstitutionerne selv har nedskrevet et grundlag for arbejdet med inklusion (fx et papir, der beskriver værdier, forståelse af inklusion, hvordan de arbejder inkluderende eller lignende)	36	31
Vi har som krav, at daginstitutionerne arbejder med inklusion i forbindelse med læreplansarbejdet	61	52
Vi har som krav, at daginstitutionerne benytter redskaber, skabeloner eller skemaer til arbejdet med inklusion	28	24
Det er primært op til daginstitutionerne selv, hvordan de arbejder med inklusion	24	20
Total	219	186

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelse blandt pædagogiske konsulenter.

Som det fremgår af tabellen, svarer 59 % af de pædagogiske konsulenter, at daginstitutionerne skal følge et kommunalt grundlag for inkluderende pædagogik. 52 % svarer, at inklusion skal indgå i læreplansarbejdet. En mindre andel (31 %) stiller det som krav i deres kommune, at daginstitutionerne skal have deres eget nedskrevne grundlag for arbejdet med inklusion, og 24 % kræver, at daginstitutionerne skal benytte redskaber, skabeloner eller skemaer. 20 % af de pædagogiske konsulenter angiver, at det primært er op til institutionerne selv, hvordan de arbejder med inklusion.

Det kommunale fokus på inklusion ser ud til at påvirke det formelle tilsyn i daginstitutionerne. Ifølge 89 % af de pædagogiske konsulenter indebærer tilsynet et fast punkt om inklusion for alle daginstitutioner. 3 % angiver, at det kun gælder udvalgte institutioner, og 9 % angiver, at inklusion ikke er et fast punkt ved tilsynet.

7.2 Dagplejen

I dagplejen har inklusion ifølge 86 % af dagplejepædagogerne været et indsatsområde for alle dagplejere inden for de seneste tre år. 4 % svarer, at indsatsområdet kun har været for udvalgte dagplejere, og 11 % svarer, at inklusion ikke har været et indsatsområde i dagplejen de seneste tre år.

Tabel 4 viser, hvilke krav kommunerne eventuelt har til dagplejerne, og hvilke af disse der vægtes højest.

Tabel 4

Her vil vi bede dig om at markere det eller de udsagn, der beskriver kommunens/dagplejeledelsen eventuelle krav til dagplejernes arbejde med inklusion (N = 353)

	Antal	Procent
Kommunen/dagplejeledelsen har udarbejdet et grundlag, der beskriver, hvad de forstår ved inkluderende pædagogik, og de har som krav, at dagplejerne arbejder efter dette grundlag.	164	46
Kommunen/dagplejeledelsen har som krav, at dagplejerne selv har nedskrevet et grundlag for arbejdet med inklusion (fx et papir, der beskriver værdier, forståelse af inklusion, hvordan de arbejder inkluderende eller lignende)	18	5
Kommunen/dagplejeledelsen har som krav, at dagplejerne arbejder med inklusion i forbindelse med læreplansarbejdet	247	70
Kommunen/dagplejeledelsen har som krav, at dagplejerne benytter redskaber, skabeloner eller skemaer til arbejdet med inklusion	107	30
Det er primært op til dagplejerne selv, hvordan de arbejder med inklusion	65	18
Total	601	170

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelse blandt dagplejepædagoger.

Som det fremgår af tabellen, er det mest udbredte krav ifølge dagplejepædagogerne, at dagplejerne skal arbejde med inklusion i forbindelse med læreplansarbejdet. 70 % af de adspurgte markerer dette krav, hvilket er en noget større andel end blandt de pædagogiske konsulenter på daginstitutionsområdet. 46 % angiver, at kommunen har udarbejdet et grundlag om inkluderende pædagogik, som det forventes, at dagplejerne følger, hvilket er en noget lavere andel end blandt de pædagogiske konsulenter. Hvad angår anvendelsen af redskaber, skabeloner eller skemaer til arbejdet med inklusion, svarer 30 %, at det er et krav til dagplejerne. 18 % svarer, at det primært er op til dagplejerne selv, hvordan de vil arbejde med inklusion. En meget lille andel af dagplejepædagogerne (5 %) angiver, at der stilles krav om, at dagplejerne har deres eget nedskrevne grundlag.

Det kommunale fokus på inklusion i dagplejen ser ud til at påvirke det formelle tilsyn. 61 % af dagplejepædagogerne svarer, at inklusion er et fast punkt i forbindelse med tilsynet hos dagplejerne, 7 % svarer, at dette kun gælder udvalgte dagplejere. Ca. en tredjedel af dagplejepædago-

gerne (33 %) svarer, at der ikke indgår et fast punkt om inklusion i tilsynet. Forskellen mellem tilsynet i dagplejen og på daginstitutionsområdet hænger formodentlig sammen med, at besvarelsen for dagplejen dækker flere møder end for daginstitutionsområdet, og at inklusion derfor ikke nødvendigvis er et fast punkt på alle møderne.

8 Rammer og processer i dagtilbuddene

Dette kapitel er en beskrivelse af rammerne og processerne for arbejdet med inklusion i dagtilbuddene. Kapitlet beskriver, hvordan og i hvilket omfang daginstitutionerne og dagplejen har fokus på inklusion i deres organisering og indbyrdes samarbejde. Kapitlet udgør et vigtigt element i kortlægningen af den systematiske praksis på området og er det primære datagrundlag for analysen i kapitel 3.

8.1 Daginstitutionerne

Tabel 5 viser, om daginstitutionerne har en særlig organisering omkring arbejdet med inklusion, eller om opgaven varetages mere uformelt som en del af praksis.

Tabel 5

Her vil vi bede dig om at svare på, hvordan I forholder jer til inklusion i daginstitutionen

	Antal	Procent
Inklusion er en opgave, som vi har en særlig organisering omkring (fx ved, at det er et fast punkt på møder, pædagogerne anvender særlige redskaber, eller der er udpeget resurserpersoner)	175	52
Vi har fokus på inklusion som en del af vores praksis, men vi har ingen særlig organisering omkring inklusion	161	47
Vi forholder os ikke til inklusion i daginstitutionen	3	1
Total	339	100

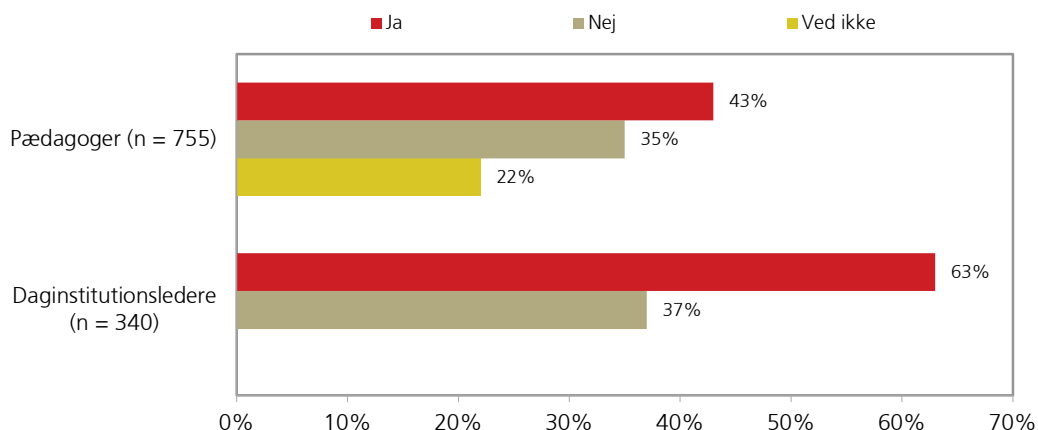
Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelse blandt daginstitutionsledere.

Som tabellen viser, svarer ca. halvdelen af lederne (52 %), at de har en særlig organisering omkring arbejdet med inklusion, og ca. halvdelen (47 %) svarer, at de har fokus på inklusion på anden vis. Stort set ingen af lederne (1 %) svarer, at de ikke forholder sig til inklusion i daginstitutionen.

Figur 16 viser, i hvilket omfang daginstitutionerne har et skriftligt grundlag for inklusion.

Figur 16

Har din daginstitution et nedskrevet grundlag for arbejdet med inklusion?

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelser blandt pædagoger og daginstitutionsledere.

Note: Svarkategorien "Ved ikke" er kun blevet tilbudt til pædagogerne.

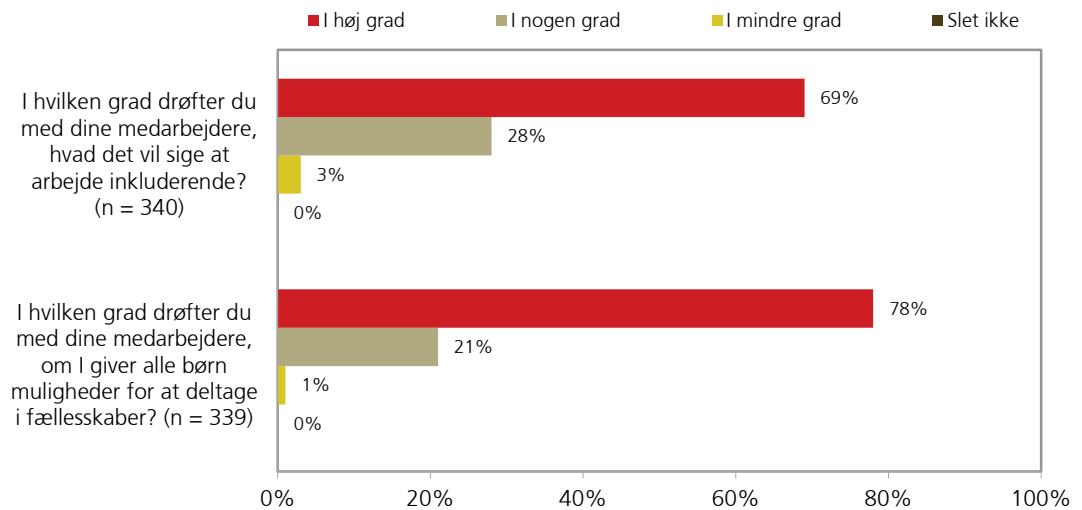
Ca. en tredjedel af pædagogerne og lederne, henholdsvis 35 % og 37 %, svarer, at de ikke har et skriftligt grundlag for arbejdet med inklusion i daginstitutionen. En væsentligt større andel af lederne (63 %) sammenlignet med pædagogerne (43 %) svarer ja til, at de har et skriftligt grundlag. Forklaringen på denne forskel kan være, at lidt over en femtedel af pædagogerne (22 %) ikke ved, om institutionen har et skriftligt grundlag for inklusionsarbejdet.

Daginstitutioner som har et skriftligt grundlag for arbejdet med inklusion, har generelt involveret pædagogerne i udarbejdelsen af grundlaget. 56 % af pædagogerne og 66 % af lederne fra daginstitutioner med et skriftligt grundlag svarer, at pædagogerne i høj grad har været involveret, og henholdsvis 33 % og 28 % svarer, at de i nogen grad har været det. 7 % af pædagogerne og 6 % af lederne svarer, at de i mindre grad har været involveret, mens blot 3 % af pædagogerne svarer, at de slet ikke har været det.

Stort set alle daginstitutionslederne (90 %) svarer, at ledelsen i høj grad har været med til at udarbejde grundlaget. De resterende 10 %, som svarer, at den i nogen grad har været med til at udarbejde grundlaget, refererer formodentlig til grundlag udarbejdet på kommunalt niveau.

Udviklingen af en inkluderende pædagogisk praksis afhænger blandt andet af pædagogisk ledelse. Figur 17 viser, i hvilket omfang lederen drøfter emner relateret til inklusion med sine medarbejdere.

Figur 17
Lederens drøftelser af inklusion med sine medarbejdere

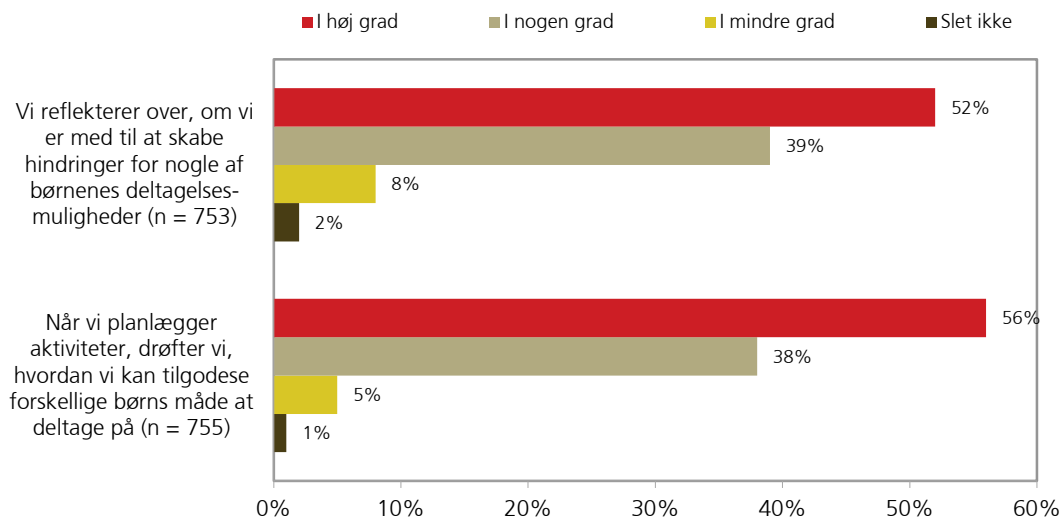

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelse blandt daginstitutionsledere.

Som det fremgår af figuren, vurderer lederne generelt, at de har fokus på inklusion i faglige drøftelser med deres medarbejdere. 69 % af lederne svarer, at de i høj grad drøfter, hvad det vil sige at arbejde inkluderende, og 78 %, at de i høj grad drøfter, om daginstitutionen giver alle børn muligheder for at deltage i fællesskaber. Henholdsvis 28 % og 21 % svarer, at de i nogen grad drøfter de to emner. Stort set ingen af lederne (0 %) svarer i mindre grad eller slet ikke.

Figur 18 viser, hvordan og i hvilket omfang pædagogerne drøfter emner relateret til inklusion i deres indbyrdes samarbejde.

Figur 18
Pædagogernes drøftelser om inklusion

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelse blandt pædagoger.

Som figuren viser, svarer 52 % og 56 % af pædagogerne, at de henholdsvis i høj grad reflekterer over, om de er med til at skabe hindringer for nogle af børnenes deltagelsesmuligheder, og i høj grad drøfter, hvordan de fremover kan tilgodese forskellige børns måde at deltage på, når de planlægger aktiviteter. Henholdsvis 38 % og 39 % mener, at dette sker i nogen grad, og ganske få svarer "I mindre grad" eller "Slet ikke".

Ud over drøftelser blandt pædagogerne om inklusion viser undersøgelsen, om pædagogerne har en kultur for at give hinanden feedback på samspillet med børnene. Spørgsmålene om dette emne tager udgangspunkt i, at feedback ud over at være en generel forudsætning for udvikling af praksis er en forudsætning for inkluderende pædagogik.

Pædagogernes svar på spørgsmålene om feedback fremgår af tabel 6.

Tabel 6
I hvilken grad giver du og dine nærmeste kolleger hinanden feedback på jeres samspil med børnene?

	Antal	Procent
I høj grad	374	50
I nogen grad	297	39
I mindre grad	75	10
Slet ikke	8	1
Total	754	100

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelse blandt pædagoger.

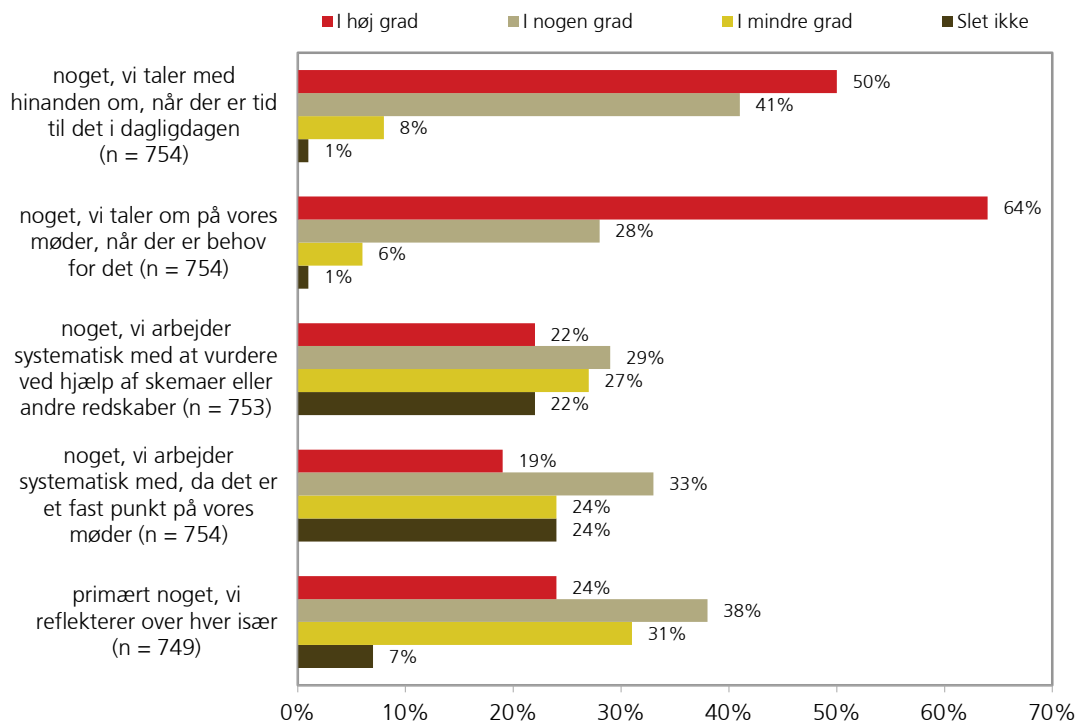
Som det fremgår af tabellen, svarer 50 % af pædagogerne, at de i høj grad giver hinanden feedback på samspillet med børnene, og 39 %, at de i nogen grad gør det. 10 % svarer, at de i mindre grad giver feedback, og kun 1 %, at de slet ikke gør det.

Af de pædagoger, som angiver, at de og de nærmeste kolleger giver hinanden feedback (næsten hele gruppen), svarer 47 %, at feedbacken i høj grad giver dem mulighed for at udvikle samspillet med børnene. 44 % svarer "I nogen grad" og 9 % "I mindre grad".

En anden del af undersøgelsen belyser, hvordan pædagogerne vurderer, om der er børn, som er i risiko for eksklusion. Figur 19 viser, hvilke former for vurdering, der er mest udbredt.

Figur 19

I hvilken grad passer følgende udsagn på den måde, du og dine kolleger vurderer, om der er børn, som er i risiko for at blive ekskluderet fra deltagelse i fællesskaber med andre børn? Børns risiko for eksklusion er ...

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelse blandt pædagoger.

Som figuren viser, har pædagogerne primært fokus på risiko for eksklusion i uformelle processer i dagligdagen eller til formelle møder efter behov. Halvdelen af pædagogerne (50 %) svarer, at de i høj grad taler med hinanden om eksklusion, når der er tid til det i dagligdagen, og 41 %, at de i nogen grad gør det. 64 % svarer, at de i høj grad tager børns risiko for eksklusion op på møder, når der er behov for det, og 28 %, at de i nogen grad gør det. Hvad angår de systematiske processer, er svarene mere jævnt fordelt. 22 % af pædagogerne svarer, at de i høj grad arbejder systematisk via skemaer eller andre redskaber, 29 %, at de i nogen grad gør det, og 27 % og 22 % svarer, at de henholdsvis i mindre grad eller slet ikke gør det. En nogenlunde tilsvarende fordeling gælder det systematiske arbejde i forbindelse med møder. Her svarer 19 % af pædagogerne, at risiko for eksklusion i børnegruppen i høj grad er et fast punkt på dagsordenen, 33 %, at det i nogen grad er det, og 24 % svarer, at det henholdsvis i mindre grad eller slet ikke er et fast

punkt på dagsordenen. Endelig svarer 24 %, at børns risiko for eksklusion i høj grad er noget, pædagogerne primært reflekterer over hver især, 38 % svarer, at det i nogen grad er tilfældet, 31 %, at det i mindre grad er tilfældet, og 7 %, at det slet ikke er tilfældet.

Evaluering

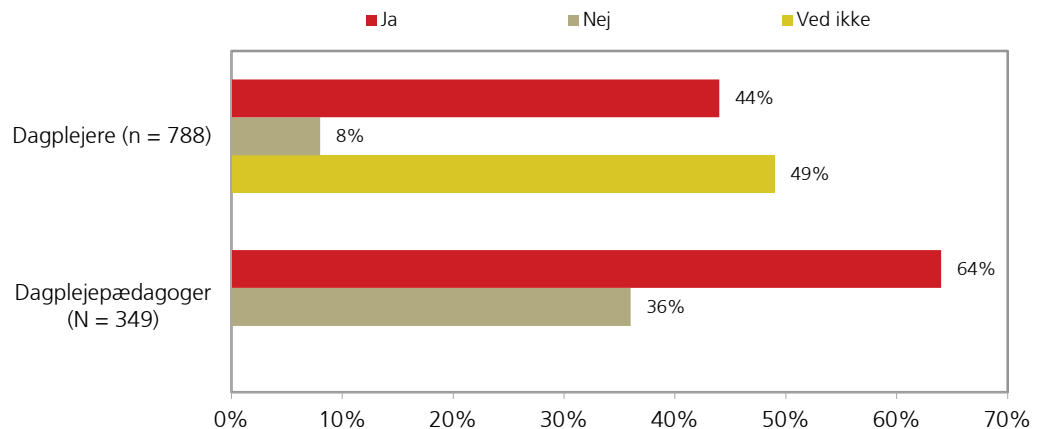
De interne rammer og processer for arbejdet med inklusion belyses også fra de pædagogiske konsulenter perspektiv mht. evaluering. 34 % af de pædagogiske konsulenter vurderer, at daginstitutionerne i høj grad har fokus på at evaluere deres praksis med henblik på at sikre udvikling af en inkluderende pædagogik, over halvdelen (58 %) vurderer, at de i nogen grad har det, og 8 % vurderer, at daginstitutionerne i mindre grad har dette fokus.

8.2 Dagplejen

Figur 20 viser, om dagplejen i kommunerne ifølge dagplejerne og dagplejepædagogerne har et skriftligt grundlag for inklusionsarbejdet.

Figur 20

Har dagplejen i din kommune et nedskrevet grundlag for arbejdet med inklusion?

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelser blandt dagplejere og dagplejepædagoger.

Note: Svarmuligheden "Ved ikke" er kun blevet tilbudt dagplejerne.

Som det fremgår af figuren, ved ca. halvdelen af dagplejerne (49 %) ikke, om dagplejen i deres kommune har et nedskrevet grundlag for arbejdet med inklusion. Forklaringen på den høje andel kan være, at spørgsmålet henviser til et skriftligt grundlag på kommunalt niveau. Den høje andel, der svarer "Ved ikke", er formodentlig forklaringen på, at kun 44 % af dagplejerne svarer ja til, at deres kommune har et skriftligt grundlag, hvor det samme gælder 64 % af dagplejepædago-

gerne. 36 % af dagplejepædagogerne og 8 % af dagplejerne svarer, at dagplejen i deres kommune ikke har et nedskrevet grundlag.

Dagplejerne og dagplejepædagogerne vurderer graden af involvering af dagplejerne i udarbejdelsen af det skriftlige grundlag forskelligt. Dagplejerne benytter overvejende svarmulighederne "I høj grad" og "I nogen grad", hvorimod dagplejepædagogerne overvejende svarer "I mindre grad" eller "Slet ikke". Således vurderer 27 % og 32 % af dagplejerne, at de henholdsvis i høj grad og i nogen grad har været involveret i udarbejdelsen af det skriftlige grundlag, hvor det samme kun gælder henholdsvis 10 % og 22 % af dagplejepædagogerne. 36 % og 31 % af dagplejepædagogerne vurderer, at dagplejerne henholdsvis kun i mindre omfang eller slet ikke har været involveret, hvor kun henholdsvis 14 % og 4 % af dagplejerne svarer det samme.

Hvad angår dagplejepædagogernes involvering i udarbejdelsen af det skriftlige grundlag, mener 40 % af dagplejepædagogerne, at de i høj grad har været involveret, og 30 %, at de i nogen grad har været involveret. 15 % svarer, at de kun i mindre grad har været involveret, og 15 %, at de slet ikke har været involveret i dette arbejde.

8.2.1 Samarbejdet om inklusion i dagplejen

Rammerne for samarbejdet om inklusion er noget anderledes i dagplejen end i daginstitutionerne, idet dagplejerne hovedsageligt arbejder alene. Dog har de fleste dagplejere (95 %) mulighed for at trække på en dagplejepædagog, og de fleste er tilknyttet en legestue, hvor de møder andre dagplejere (3 % er ikke tilknyttet en legestue).

Samarbejdet i legestuen

Undersøgelsen af samarbejdet om inklusion i legestuen tager udgangspunkt i, at pædagogisk faglige samtaler er en forudsætning for udvikling af en inkluderende pædagogik. Tabel 7 viser, i hvilket omfang pædagogisk faglige samtaler finder sted.

Tabel 7

I hvilken grad taler du med de andre dagplejere i legestuen om jeres pædagogiske arbejde med børnene?

	Antal	Procent
I høj grad	408	54
I nogen grad	310	41
I mindre grad	36	5
Slet ikke	8	1
Total	762	100

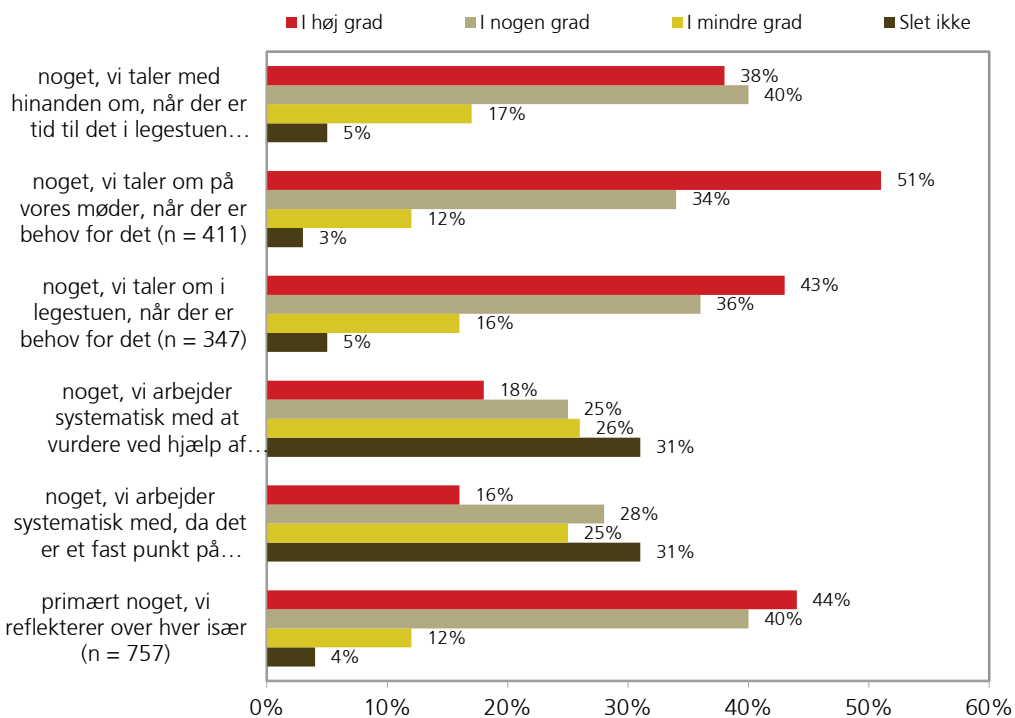
Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelse blandt dagplejere.

Som det fremgår af tabellen, angiver hovedparten af dagplejerne, at de i høj grad (54 %) eller i nogen grad (41 %) taler med de andre dagplejere i legestuen om det pædagogiske arbejde. Kun ganske få mener, at samtalerne kun i mindre grad finder sted (5 %) eller slet ikke finder sted (1 %).

Af de dagplejere, som angiver, at de har samtaler om det pædagogiske arbejde i legestuen (næsten alle adspurgte dagplejere), svarer 49 %, at samtalerne i høj grad, og 45 %, at de i nogen grad, giver mulighed for at udvikle samspillet med børnene. Ganske få mener, at samtalerne kun i mindre grad (5 %) eller slet ikke (1 %) giver denne mulighed.

Et andet element i samarbejdet om inklusion i legestuen er dagplejernes praksis for at vurdere risikoen for eksklusion i børnegruppen. Figur 21 viser, hvordan vurderingen finder sted.

Figur 21
I hvilken grad passer følgende udsagn på den måde, du og de andre dagplejere i legestuen vurderer, om der er børn, som er i risiko for at blive ekskluderet fra deltagelse i fællesskab med andre børn? Børns risiko for eksklusion er ...

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelse blandt dagplejere.

Som det også er tilfældet for pædagogerne i daginstitutionerne, er praksis for vurdering af risiko for eksklusion i legestuen overvejende uformel. En del af forklaringen på den uformelle praksis er formodentlig, at 46 % af dagplejerne ikke planlægger møder med andre dagplejere i legestuen.

38 % af dagplejerne svarer, at risikoen for eksklusion i høj grad er noget, dagplejerne taler med hinanden om, når der er tid til det i legestuen, og 40 % svarer, at dette i nogen grad er tilfældet. Af de dagplejere, som ikke holder faste møder med andre dagplejere, angiver 43 % og 36 %, at de henholdsvis i høj grad eller i nogen grad taler med hinanden om eksklusion i legestuen, når der er behov for det. Lidt under halvdelen af den samlede gruppe dagplejere (44 %) angiver, at børns risiko for eksklusion i høj grad er noget, de primært reflekterer over hver især, og 40 % angiver, at dette i nogen grad er tilfældet. Af de dagplejere, som holder møder med andre dagplejere i legestuen, svarer halvdelen (51 %), at de i høj grad tager eksklusion op på deres møder, når der er behov for det, og 34 %, at de i nogen grad gør det. Væsentligt færre angiver, at de arbejder systematisk med at vurdere risikoen for eksklusion ved at have det som fast punkt på deres møder. 16 % svarer, at de i høj grad har det som fast punkt på deres møder, 28 %, at de i nogen grad har det, og 25 % og 31 %, at de henholdsvis i mindre grad eller slet ikke har det. Af den samlede gruppe dagplejere angiver 18 % og 25 %, at de henholdsvis i høj grad eller i nogen grad arbejder systematisk med at vurdere børns risiko for eksklusion ved hjælp af skemaer eller andre redskaber. 26 % og 31 % svarer, at de henholdsvis i mindre grad eller slet ikke vurderer risikoen for eksklusion på denne måde.

Samarbejdet med dagplejepædagogen

Som det fremgår af figur 13 og tabel 2, er dagplejepædagogen den primære fagperson, dagplejeren har mulighed for at trække på i forbindelse med arbejdet med inklusion. Undersøgelsen af samarbejdet mellem dagplejeren og dagplejepædagogen belyser nogle af de samme temaer, som er gennemgået i afsnittet om samarbejdet mellem pædagogerne og den pædagogiske ledelse i daginstitutionerne.

De følgende tabeller og figurer har fokus på dagplejepædagogens og dagplejerens drøftelser om inklusion. Tabel 8 viser dagplejepædagogernes vurdering af, om de drøfter med dagplejerne, hvad det vil sige at arbejde inkluderende.

Tabel 8
I hvilken grad drøfter du med dagplejerne, hvad det vil sige at arbejde inkluderende?

	Antal	Procent
I høj grad	166	47
I nogen grad	166	47
I mindre grad	14	4
Slet ikke	6	2
Total	352	100

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelse blandt dagplejepædagoger.

Som det fremgår af tabellen, mener 47 % af dagplejepædagogerne, at de i høj grad drøfter med dagplejeren, hvad det vil sige at arbejde inkluderende, og 47 % mener, at de i nogen grad har denne drøftelse.

Nedenfor gennemgås dagplejernes og dagplejepædagogernes vurdering af, hvor meget andre spørgsmål relateret til inkluderende pædagogik fylder i deres samarbejde.

Det første spørgsmål er, hvordan dagplejeren kan tilgodese forskellige børns måde at deltage på. 81 % af dagplejepædagogerne mener, at de i høj grad drøfter dette med dagplejeren, hvor 64 % af dagplejerne har den samme vurdering. De øvrige dagplejere og dagplejepædagoger mener, med få undtagelser, at de i nogen grad drøfter dette emne.

Det andet spørgsmål er, om dagplejerens pædagogiske praksis er med til at skabe hindringer for nogle af børnenes deltagelsesmuligheder. Dette spørgsmål er ifølge de to grupper mindre almindeligt at drøfte. 53 % af dagplejepædagogerne svarer, at denne drøftelse i høj grad finder sted, og 30 % af dagplejerne svarer det samme. Ca. den samme andel af dagplejepædagogerne og dagplejerne, henholdsvis 42 % og 43 %, svarer, at de i nogen grad drøfter hindringer for deltagelse. Stort set ingen af dagplejepædagogerne svarer, at drøftelserne i mindre grad eller slet ikke finder sted, i modsætning til dagplejerne, hvor henholdsvis 17 % og 11 % har denne vurdering.

Endelig mener 49 % af dagplejepædagogerne og 41 % af dagplejerne, at de i høj grad drøfter, om der er børn, som er i risiko for at blive ekskluderet fra deltagelse i fællesskaber. 42 % af dagplejepædagogerne og 38 % af dagplejerne mener, at de i nogen grad drøfter dette. 13 % af dagplejerne og 8 % af dagplejepædagogerne svarer, at drøftelserne i mindre grad finder sted, og kun dagplejerne (9 %) svarer, at de slet ikke drøfter børns risiko for eksklusion med deres dagplejepædagog.

Som det fremgår af gennemgangen, vurderer dagplejepædagogerne generelt, at drøftelsen af de udvalgte spørgsmål relateret til inkluderende pædagogik fylder mere i samarbejdet, end dagplejerne gør.

Evaluering

Ud over samarbejdet belyser undersøgelsen, i hvilken grad dagplejerne har fokus på at evaluere deres praksis mht. inklusion. Hovedparten af dagplejepædagogerne (60 %) vurderer, at dagplejerne i nogen grad har fokus på at evaluere deres praksis med henblik på at sikre udviklingen af en inkluderende pædagogik. 15 % mener, at dagplejerne i høj grad har fokus på det, 23 %, at de i mindre grad har fokus på det, og stort set ingen (1 %), at de slet ikke har dette fokus.

9 Pædagogisk praksis med børnene

Dette kapitel handler om den pædagogiske praksis i dagtilbuddene. Den danske litteratur om inklusion lægger vægt på, at inkluderende pædagogisk praksis retter sig mod såvel gruppen som det enkelte barn. Inkluderende pædagogik handler både om at forebygge eksklusion i fællesskaberne og om at støtte børn i risiko for eksklusion.

I kortlægningen af den pædagogiske praksis indgår seks indikatorer for inkluderende pædagogik. Indikatorerne retter sig mod såvel den almene praksis for udvikling af inkluderende fællesskaber som den specifikke praksis for inklusion af børn med særlige behov. Indikatorerne er udvalgt på baggrund af litteratur og i samarbejde med projektets følgegruppe.

9.1 Den almene praksis

I gennemgangen af indikatorerne for den almene praksis har vi skelnet mellem 0-3-års-området og 3-6-års-området samt mellem forskellige institutionstyper inden for 0-3-års-området for at vise nogle forskelle mellem områderne og institutionstyperne.

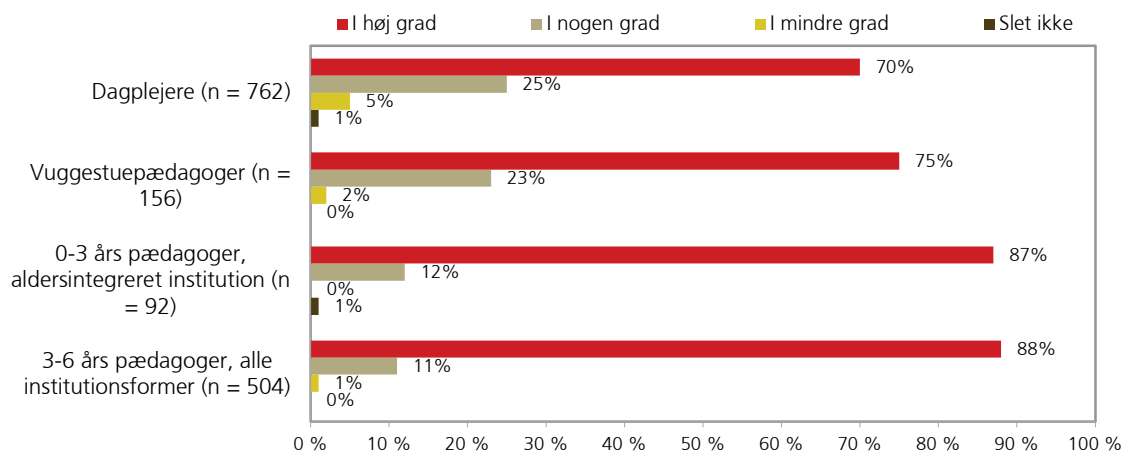
Indikatorerne for inkluderende pædagogik i den almene praksis er:

- Regler for samvær
- Forskellige legerelationer
- Støtte til at komme med i lege.

Figur 25, 26 og 27 viser, i hvilken grad grupperne har fokus på indikatorerne. Daglejernes besvarelse angår den pædagogiske praksis i legestuen.

Figur 25

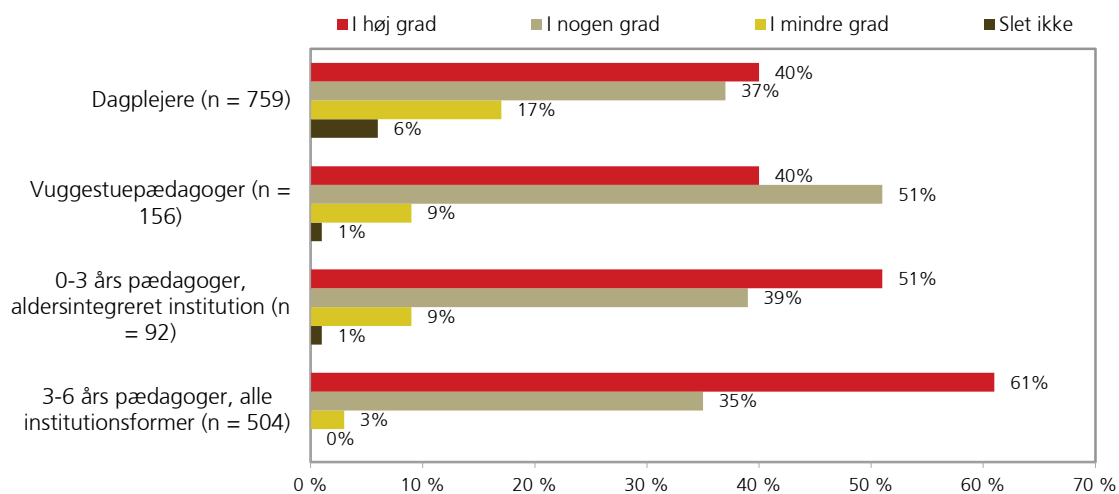
Vi har fokus på at lære børnene regler for samvær, fx at få ordet efter tur og lytte til hinanden

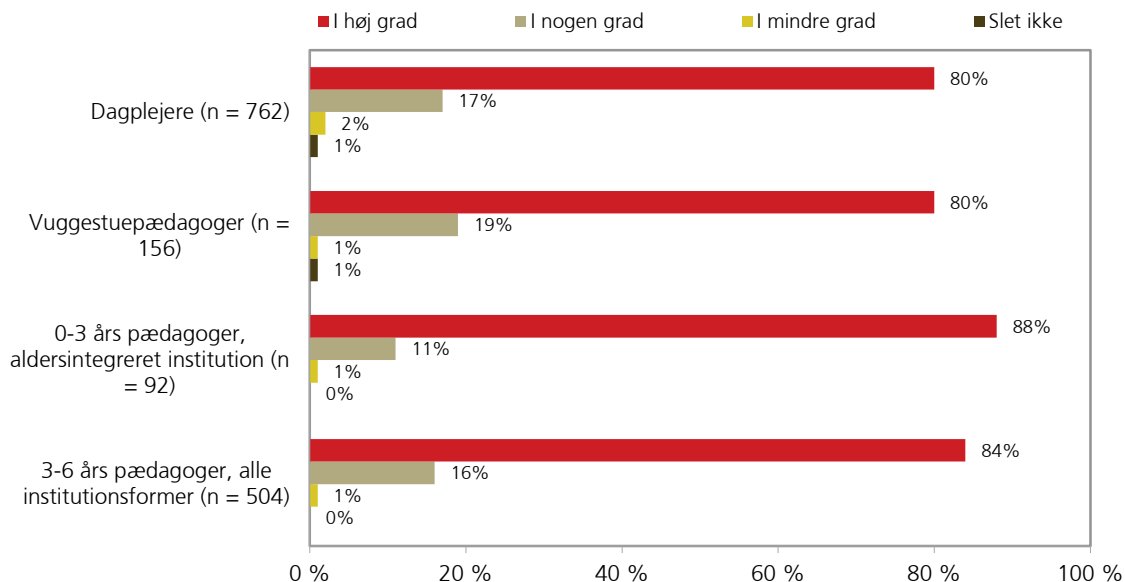
Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelse blandt dagplejere og pædagoger.

Figur 26

Vi har fokus på at give børnene mulighed for at lege med børn, de ellers ikke leger med, fx når vi sammensætter grupper

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelse blandt dagplejere og pædagoger.

Figur 27**Vi har fokus på at støtte et barn, der er lidt uden for gruppen, til at komme med i legen**

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelse blandt dagplejere og pædagoger.

Ser man på tværs af de tre figurer, er det overordnede mønster i besvarelserne på 0-3-års-området, at andelen af positive svar er stigende fra dagplejere til vuggestuepædagoger og til 0-3-års-pædagoger i aldersintegrerede institutioner, typisk med et lille spring mellem de to første grupper, hvis svar ligner hinanden mere, og et større spring mellem de to sidste grupper.

Såvel dagplejere som vuggestuepædagoger og 0-3-års-pædagoger i integrerede institutioner angiver, at regler for samvær fylder i det pædagogiske arbejde med børnene. Stort set ingen svarer "I mindre grad" eller "Slet ikke". Dog er der forskelle i andelen af positive svar. 70 % af dagplejerne angiver, at de i høj grad har fokus på at lære børnene regler for samvær, hvor det samme gælder 75 % af vuggestuepædagogerne og 87 % af 0-3-års-pædagogerne i integrerede institutioner.

På 3-6-års-området svarer 88 %, at de i høj grad har fokus på at lære børnene regler for samvær, 11 %, at de har det i nogen grad, og 1 %, at de i mindre grad har dette fokus – nogenlunde samme fordeling, som gælder 0-3-års-pædagogerne i aldersintegrerede institutioner.

Svarene er mere jævnt fordelt på 0-3-års-området mht. at give børnene mulighed for at lege med børn, de ellers ikke leger med (figur 26). Her svarer 40 % af både dagplejerne og vuggestuepædagogerne, at de i høj grad giver børnene denne mulighed. Også her er der et spring til 0-3-årspædagogerne i integrerede institutioner, hvor 51 % svarer "I høj grad". Vuggestuepædagogerne har samlet set flere svar i de positive kategorier end dagplejerne, idet 51 % svarer "I nogen grad", mens det samme gælder 37 % af dagplejerne. Derimod er der flere dagplejere, der svarer "I mindre grad" (17 %) og "Slet ikke" (6 %) i forhold til de to andre grupper, som begge har en andel på henholdsvis 9 % og 1 % i de to svarkategorier.

På 3-6-års-området er svarene noget mere positive end på 0-3-års-området. Her svarer 61 %, at de i høj grad har fokus på at give børnene mulighed for at lege med børn, de ellers ikke leger med, 35 %, at de har det i nogen grad, og 3 %, at de i mindre grad har dette fokus.

Når det kommer til spørgsmålet, om der er fokus på at støtte børn i at komme med i lege, ligger dagplejernes og vuggestuepædagogernes besvarelser på samme niveau. 80 % af dagplejerne og vuggestuepædagogerne svarer, at de i høj grad har fokus på at støtte børn i at komme med i lege, og henholdsvis 17 % og 19 % svarer, at det i nogen grad er tilfældet. Også her er der en forskel til 0-3-årspædagogerne, hvor 88 % svarer "I høj grad", og 11 % svarer "I nogen grad".

På 3-6-års-området svarer 84 %, at de i høj grad har fokus på at støtte børn i at komme med i lege, 16 %, at de har det i nogen grad, og 1 %, at de i mindre grad har dette fokus.

9.2 Børn med særlige behov

Ud over den almene praksis belyser kortlægningen den pædagogiske praksis vedrørende børn med særlige behov. Børn med særlige behov er i spørgeskemaerne defineret som:

- Børn, som har været igennem en udredning i PPR eller på anden vis er visiteret, *eller*
- Børn, som har været drøftet med PPR eller andre eksterne fagpersoner.

Indikatorerne for inkluderende praksis vedrørende børn med særlige behov er:

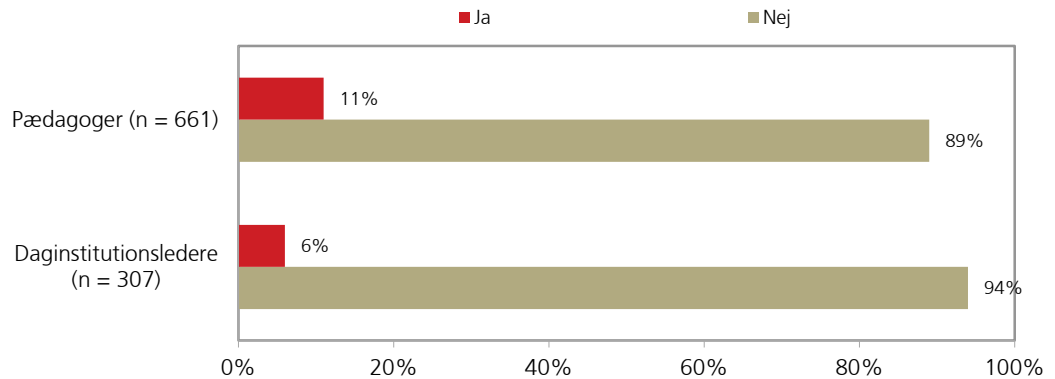
- Opdeling i afdelinger eller stuer
- Deltagelse med øvrige børn
- Meningsfulde aktiviteter.

Den første indikator belyser den struktur i og indretning af daginstitutionen, som kan have betydning for, om børn med særlige behov har mulighed for at deltage i lege og aktiviteter med de øvrige børn. Da strukturen og indretningen ikke alene bestemmer mulighederne, lægger de sidste to indikatorer op til en mere overordnet vurdering af, om børn med særlige behov har mulighed for at deltage i fællesskaberne med de øvrige børn og i meningsfulde aktiviteter.

Nedenfor gennemgås indikatorerne samlet for både daginstitutionerne og dagplejen. Kun de respondenter, der har angivet, at de på nuværende tidspunkt har børn med særlige behov, har forholdt sig til indikatorerne.

Figur 28 belyser opdelingen i afdelinger/stuer i daginstitutioner.

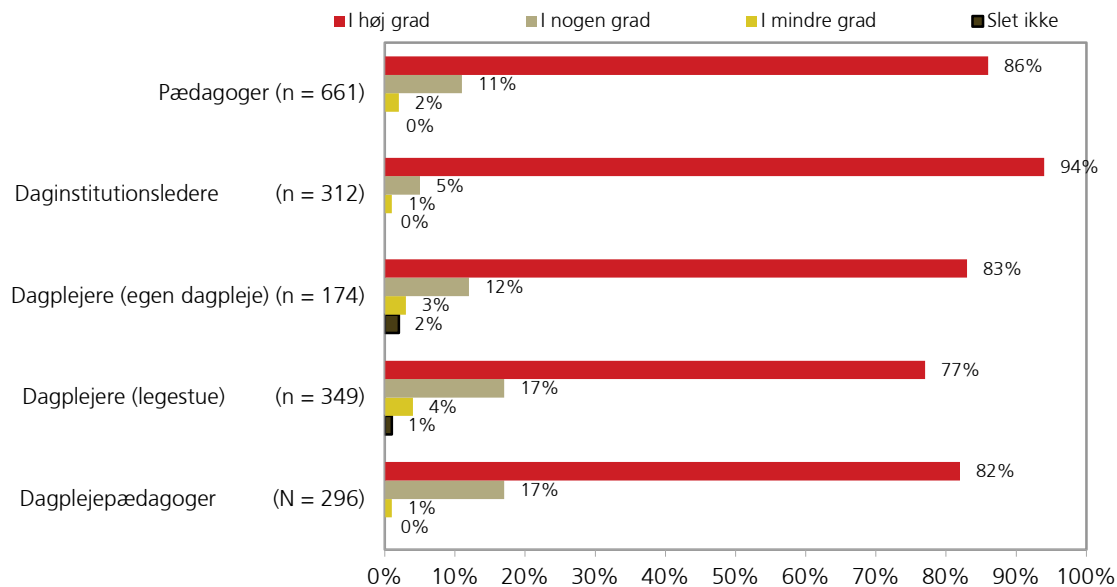
Figur 28
Har I en afdeling/stue til børn med særlige behov?

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelse blandt pædagoger og daginstitutionsledere.

Som figuren viser, er det ikke en udbredt praksis at have en afdeling eller stue til børn med særlige behov i daginstitutionerne. 11 % af pædagogerne og 6 % af daginstitutionslederne angiver, at de har indrettet daginstitutionen på denne måde.

Figur 29 viser børn med særlige behovs muligheder for at deltage i lege og aktiviteter med de øvrige børn i daginstitutionen/dagplejen.

Figur 29**I hvilken grad får børn med særlige behov mulighed for at deltage i lege og aktiviteter med de øvrige børn?**

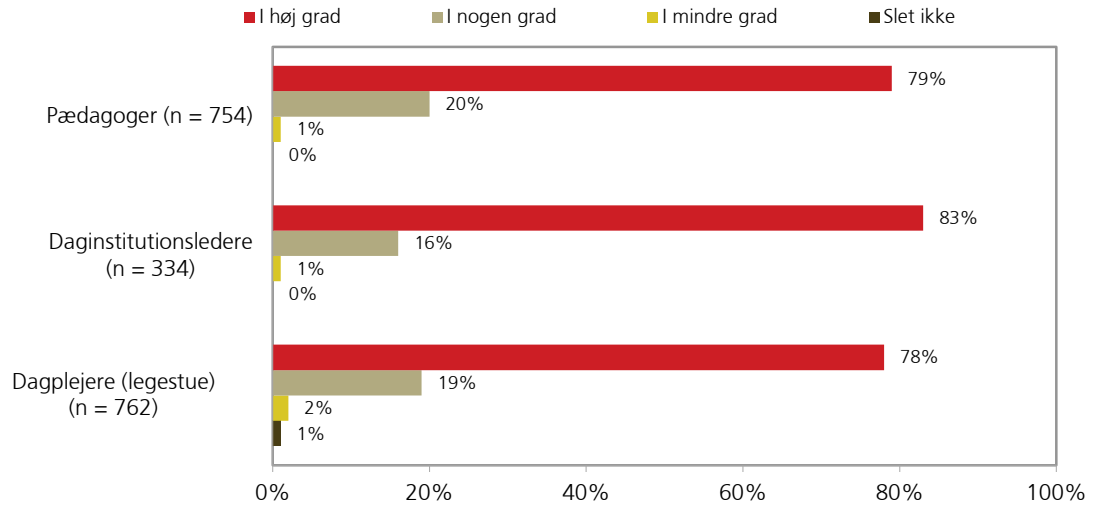
Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelser blandt pædagoger, daginstitutionsledere, dagplejere og dagplejerpædagoger.

Figuren viser, at spørgsmålet om børn med særlige behovs mulighed for at deltage i lege og aktiviteter med de øvrige børn besvares positivt i daginstitutionerne og dagplejen. 86 % af pædagogerne og 94 % af daginstitutionslederne svarer, at de i høj grad har den mulighed. Det samme svarer 82 % af dagplejerpædagogerne, 83 % af dagplejerne med hensyn til egen dagpleje og 77 % af dagplejerne med hensyn til legestuen. De resterende besvarelser om deltagelsen i lege og aktiviteter med de øvrige børn er hovedsageligt placeret i kategorien "I nogen grad". På daginstitutionsområdet gælder det 11 % af pædagogerne og 5 % af daginstitutionslederne. I dagplejen gælder det 17 % af dagplejerpædagogerne samt 12 % dagplejerne med hensyn til egen dagpleje og 17 % af dagplejerne med hensyn til legestuen.

Figur 30 viser, i hvilken grad der er fokus på at tilbyde meningsfulde aktiviteter til børn med særlige behov.

Figur 30

I hvilken grad har I fokus på at give børn med særlige behov mulighed for at deltage i meningsfulde aktiviteter

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelser blandt pædagoger, daginstitutionsledere og dagplejere.

Note: Daginstitutionslederne havde mulighed for at svare "Ved ikke". 0 % valgte denne svarmulighed.

Figuren viser, at svarene på spørgsmålet om fokus på meningsfulde aktiviteter for børn med særlige behov ligger på nogenlunde på samme niveau for de forskellige respondenter og i den positive ende af svarkategorierne. 79 % af pædagogerne, 83 % af daginstitutionslederne og 78 % af dagplejerne med tilknytning til en legestue mener, at de i høj grad har fokus på at give børn med særlige behov mulighed for at deltage i meningsfulde aktiviteter. 20 % af pædagogerne, 16 % af daginstitutionslederne og 19 % af dagplejerne med tilknytning til en legestue mener, at det i nogen grad er tilfældet.

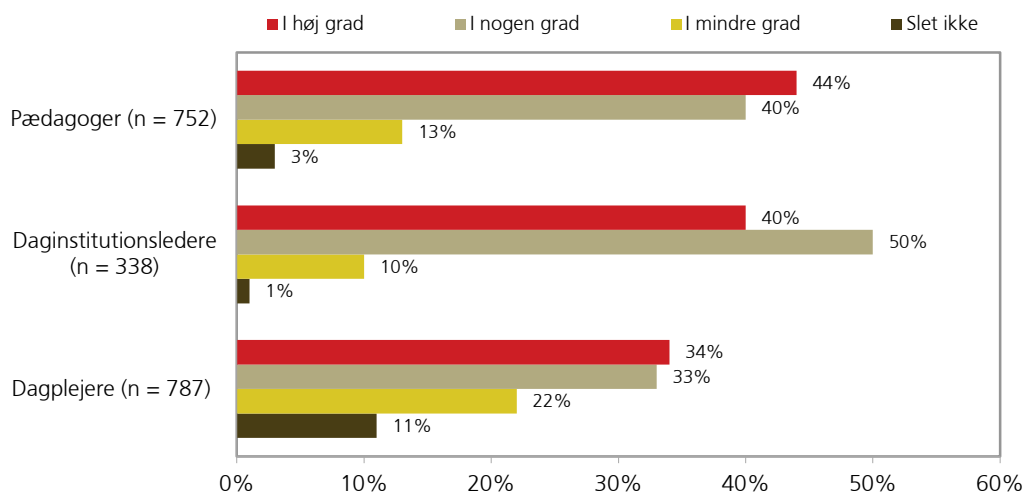

10 Forældresamarbejde

Inddragelsen af forældrene i arbejdet med inklusion kan have betydning for børnenes muligheder for at deltage i fællesskaber. I dette kapitel belyses, i hvilket omfang forældrene inddrages i inklusionsarbejdet.

Figur 31 giver et overordnet billede af forældreinddragelsen i daginstitutionerne og dagplejen.

Figur 31
I hvilken grad inddrager I forældrene i arbejdet med at skabe inkluderende fællesskaber?

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelser blandt pædagoger, daginstitutionsledere og dagplejere.

Som figuren viser, ligger pædagogernes og daginstitutionsledernes besvarelser på nogenlunde samme niveau. 44 % af pædagogerne og 40 % af lederne mener, at de i høj grad inddrager

forældrene. 40 % af pædagogerne og 50 % af lederne svarer, at de i nogen grad gør det. Andelen, der svarer "I mindre grad", er henholdsvis 13 % for pædagogerne og 10 % for lederne. Stort set ingen svarer, at de slet ikke samarbejder med forældrene om inklusion.

Dagplejernes besvarelse er mere jævnt fordelt. 34 % af dagplejerne svarer, at de i høj grad inddrager forældrene, 33 %, at de i nogen grad gør det, 22 %, at de i mindre grad gør det, og 11 %, at de slet ikke inddrager forældrene i arbejdet med inklusion.

Forældresamarbejdet i dagplejen bliver også belyst i kortlægningen af samarbejdet mellem dagplejeren og dagplejepædagogen. Denne del af kortlægningen viser, at dagplejerne i lidt højere grad end dagplejepædagogerne mener, at forældreinddragelse berøres i deres samtaler. 35 % af dagplejerne og 25 % af dagplejepædagogerne svarer, at de i høj grad drøfter, hvordan forældrene kan inddrages i arbejdet med at skabe inkluderende fællesskaber. 40 % af dagplejepædagogerne og 34 % af dagplejerne svarer, at det i nogen grad er tilfældet, og 31 % af dagplejepædagogerne og 21 % af dagplejerne, at de i mindre grad drøfter det. Tendensen til, at dagplejerne svarer mere positivt på spørgsmålet, modsvares af, at 10 % af dagplejerne mener, at inddragelse af forældrene slet ikke indgår i deres samtaler, hvor dette kun gælder 4 % af dagplejepædagogerne.

Endelig belyses forældresamarbejdet i både daginstitutionerne og dagplejen ved at spørge, om arbejdet med at sikre alle børns deltagelse i fællesskaber har været drøftet med forældrene på et møde. Her svarer 59 % af daginstitutionslederne og 48 % af pædagogerne ja, og 52 % af pædagogerne og 41 % af daginstitutionslederne svarer nej. Andelen af dagplejere, der svarer ja er meget lavere end andelen af pædagoger og daginstitutionsledere, selvom formuleringen af spørgsmålet til dagplejerne kan dække såvel møder for alle forældre som møder for enkelte forældre. 28 % af dagplejerne svarer ja og 72 % svarer nej til, at de har drøftet inklusion med forældrene på et møde.

11 Hindringer for inklusion

Dette kapitel handler om, hvilke hindringer respondentgrupperne oplever for arbejdet med inklusion. Respondenterne har forholdt sig til forskellige typer af hindringer, hvis de har svaret ja til, at de oplever hindringer. I de næste afsnit gennemgår vi de oplevede hindringer for henholdsvis at udøve inkluderende pædagogik og at understøtte arbejdet med inklusion som leder eller dagplejerpædagog.

11.1 Inkluderende pædagogik

Opgørelsen over hindringer for inkluderende pædagogik bygger på svar fra de pædagoger (59 %), daginstitutionsledere (57 %), pædagogiske konsulenter (53 %), dagplejere (12 %) og dagplejerpædagoger (43 %), der oplever hindringer for, at der kan udøves inkluderende pædagogik i daginstitutionerne og i dagplejen. Andelen af dagplejere, der svarer ja til, at de oplever hindringer, er meget lavere end for de andre grupper.

Figur 32 viser pædagogernes, daginstitutionsledernes og de pædagogiske konsulenter oplevelse af hindringer for udøvelse af inkluderende pædagogik i daginstitutionen. Procenttallet angiver, hvor stor en andel af respondenterne, der har markeret den nævnte hindring.

Figur 32**Hindringer for udøvelse af en inkluderende pædagogik i daginstitutionen**

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelser blandt pædagoger, daginstitutionsledere og pædagogiske konsulenter.

Noter: Svarmuligheden "Daginstitutionens ledelse understøtter ikke arbejdet med inklusion tilstrækkeligt" er ikke blevet givet daginstitutionslederne. Formuleringerne af svarmulighederne er taget fra de pædagogiske konsulenter og daginstitutionsledernes spørgeskema.

Som det fremgår af figuren, er de tre største hindringer for at udøve inkluderende pædagogik, set med pædagogernes øjne, at normeringen i daginstitutionen er utilstrækkelig (95 %), manglende viden om børn med særlige behov (46 %) og de fysiske rammer i institutionen (39 %). Set med daginstitutionsledernes øjne er de tre største hindringer, at normeringen i daginstitutionen er utilstrækkelig (85 %), institutionens fysiske rammer (36 %), og at pædagogerne mangler viden om børn med særlige behov (32 %). De pædagogiske konsulenter peger på pædagogernes manglende viden om og redskaber til inkluderende forældresamarbejde (70 %), manglende viden om børn med særlige behov (67 %), og at pædagogerne ikke giver hinanden tilstrækkelig sparring og feedback på deres praksis (56 %), som de tre største hindringer.

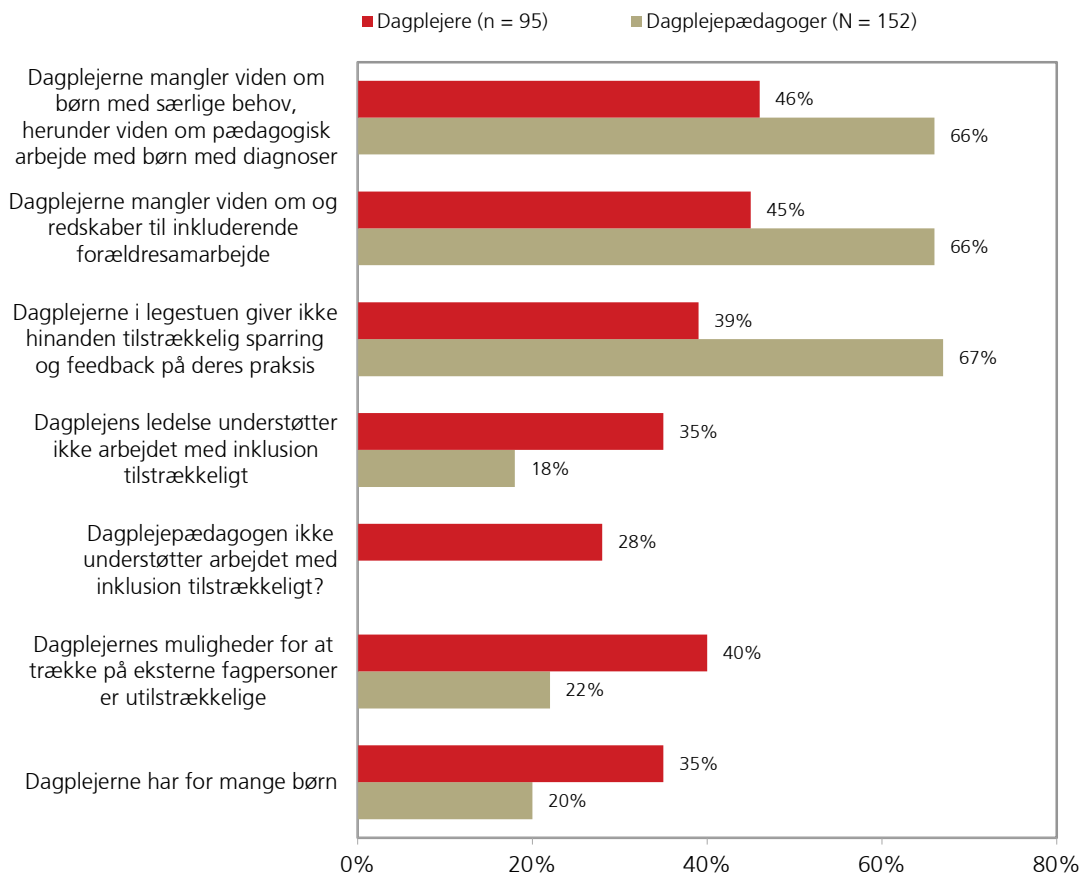
På den baggrund kan de primære udviklingsområder i daginstitutionerne identificeres som:

- Normering
- Fysiske rammer
- Viden om børn med særlige behov
- Viden om og redskaber til inkluderende forældresamarbejde
- Sparring og feedback mellem pædagogerne.⁴

Figur 33 viser dagplejernes og dagplejepædagogernes oplevelse af hindringer for at udøve inkluderende pædagogik.

⁴ Punkterne står ikke i prioriteret rækkefølge. Dette gælder også de næste punktopstillinger.

Figur 33
Hindringer for udøvelse af en inkluderende pædagogik i dagplejen

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelser blandt dagplejere og dagplejepædagoger.

Noter: Svarmuligheden "Dagplejepædagogen understøtter ikke arbejdet med inklusion tilstrækkeligt" er ikke blevet givet dagplejepædagogerne. Svarformuleringerne er taget fra dagplejepædagogernes spørgeskema.

De tre største hindringer for at udøve inkluderende pædagogik er fra dagplejernes perspektiv manglende viden om børn med særlige behov (46 %), manglende viden om og redskaber til inkluderende forældresamarbejde (45 %) og manglende muligheder for at trække på eksterne fagpersoner (40 %). Fra dagplejepædagogernes perspektiv er de tre største hindringer, at dagplejerne i legestuen ikke giver hinanden tilstrækkelig sparring og feedback på deres praksis (67 %),

manglende viden om børn med særlige behov (66 %) og manglende viden om og redskaber til forældresamarbejde (66 %).

De primære udviklingsområder i dagplejen kan på den baggrund identificeres som:

- Viden om børn med særlige behov
- Viden om og redskaber til inkluderende forældresamarbejde
- Muligheder for at trække på eksterne fagpersoner
- Sparring og feedback i legestuen.

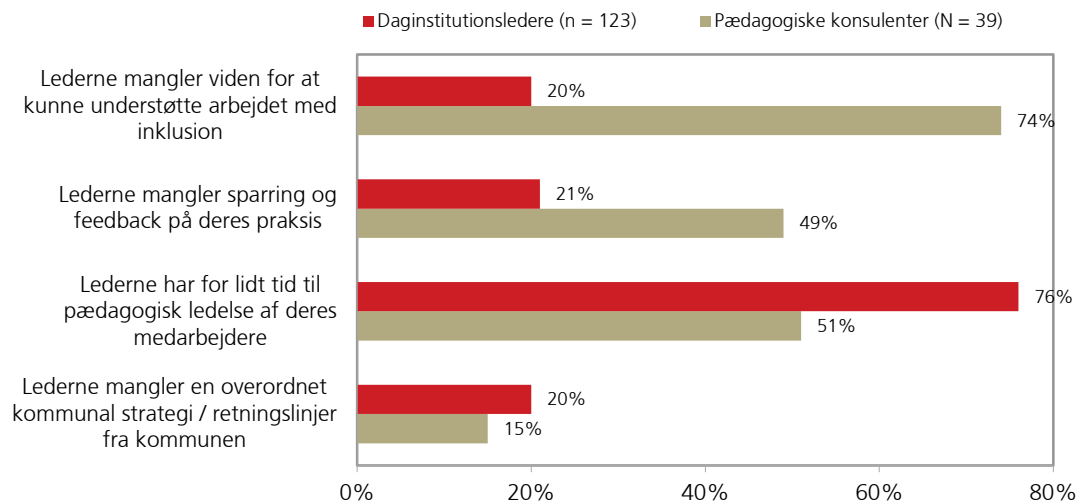
11.2 Ledelse og supervision

Opgørelsen over hindringer for ledelse og supervision i forbindelse med inklusion bygger på svar fra de daginstitutionsledere (33 %), pædagogiske konsulenter (33 %) og dagplejepædagoger (40 %), der oplever hindringer for, at lederne og dagplejepædagogerne kan understøtte henholdsvis pædagogerne og dagplejerne i at udøve inkluderende pædagogik.

Figur 34 viser daginstitutionsledernes og de pædagogiske konsulents oplevelse af hindringer for, at daginstitutionslederen kan understøtte inklusionsarbejdet.

Figur 34

Hindringer for, at lederne kan understøtte pædagogerne i at udøve en inkluderende pædagogik

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelser blandt daginstitutionsledere og pædagogiske konsulenter.

Note: Svarformuleringerne er taget fra de pædagogiske konsulents spørgeskema.

Som det fremgår af tabellerne, peger daginstitutionslederne på for lidt tid til pædagogisk ledelse (76 %), for lidt sparring og feedback på ledelsespraksis (21 %) og manglende strategi og retningslinjer fra kommunen samt manglende viden (begge 20 %) som de største hindringer for at kunne understøtte pædagogerne i at udøve inkluderende pædagogik. Hindringen vedrørende manglende strategi og retningslinjer fra kommunen er interessant i sammenligning med afsnit 7.1, hvor det fremgår, at inklusion har stor kommunal bevågenhed. Mangel på strategi og retningslinjer for lederne indgår da heller ikke i de pædagogiske konsulenters vurdering af, hvilke hindringer der er de primære. Det gør derimod ledernes manglende viden (74 %), for lidt tid til pædagogisk ledelse (51 %) og manglende sparring og feedback på ledernes praksis (49 %).

De primære udviklingsområder mht. at understøtte inkluderende pædagogik som leder er ifølge lederne og de pædagogiske konsulenter:

- Tid til pædagogisk ledelse
- Sparring og feedback på ledelsespraksis
- Viden til lederne
- Kommunal strategi og retningslinjer.

Tabel 9 viser dagplejepædagogernes oplevelse af hindringer for at understøtte inklusionsarbejdet i dagplejerne.

Tabel 9

Angiv, hvilke hindringer du oplever for, at du kan understøtte dagplejerne i at udøve en inkluderende pædagogik (N = 141)

	Antal	Procent
Jeg mangler viden for at kunne understøtte arbejdet med inklusion	31	22
Jeg mangler sparring og feedback på min praksis som dagplejepædagog	43	30
Jeg har for lidt tid til den enkelte dagplejer	110	78
Der mangler en overordnet kommunal strategi/retningslinjer fra kommunen	37	26
Total	221	157

Kilde: EVA's spørgeskemaundersøgelse blandt dagplejepædagoger.

Dagplejepædagogerne deler daginstitutionsledernes opfattelse af, hvilken hindring der er den største, næststørste og tredjestørste for at understøtte inkluderende pædagogik. Den største hindring er manglende tid, her til den enkelte dagplejer (78 %), den næststørste er manglende sparring og feedback, her til dagplejepædagogens praksis (30 %), og den tredjestørste er manglende strategi og retningslinjer fra kommunen (26 %). At manglende strategi og retningslinjer skulle

være en hindring, står i modsætning til, at kommunen ifølge en stor del af den samlede gruppe dagplejepædagoger har fokus på inklusion i dagplejen (se afsnit 7.2).

De primære udviklingsområder mht. at understøtte inkluderende pædagogik i dagplejen er ifølge dagplejepædagogerne:

- Tid til den enkelte dagplejer
- Sparring og feedback til dagplejepædagogen
- Kommunal strategi og retningslinjer.

12 Litteratur

Booth, T. og Ainscow, M. (2007): *Inkluderingshåndbogen – Udvikling af leg, læring og deltagelse i dagtilbud*, BUPL.

Bundgaard, H. og Gulløv, E. (2008): *Forskel og fællesskab: Minoritetsbørn i daginstitution*, Hans Reitzels Forlag.

Clausen, B. og Sørensen, K. (2012): *Inklusion når det lykkes*, Dafolo.

Fisker, T.B. (2009): *Småbørn i interaktion: En undersøgelse af socialt udviklingspotentiale og muligheder for interaktion for småbørn med autisme i forskellige pædagogiske og organisatoriske miljøer*, DPU, Aarhus Universitet.

Jensen, B. (2007): "Kan daginstitutioner gøre en forskel? Erfaringer fra empirisk forskning og perspektiver for fremtiden". I: Ploug, N.: *Social arv og social ulighed* (1. udgave, s. 68-99), Hans Reitzels Forlag.

Jensen, B. (2009): *Udsatte børn i dagplejen: en undersøgelse af viden, hverdagsliv og udviklingsmuligheder*, Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag.

Jensen, B., Brandi, U. og Kragh, A. (2009): *Effekter af "Familiepladser og basispladser": udvikling af mellemformer til udsatte børn i dagtilbud i Københavns Kommune 2007-2009*, Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag.

Knudsen, R.K., Kampmann, J. og Lindberg, S. (2008). *Fri for Mobberi: Delrapport 1, 2 og 3*, Roskilde Universitetscenter.

Kragh-Müller, G. og Isbell, R. (2011): "Children's perspectives on their everyday lives in child care in two cultures: Denmark and the United States", *Early Childhood Education Journal*, 39, 17-27.

Madsen, B. I Pedersen, C. (red.) (2009): *Inklusionens pædagogik*, Hans Reitzels Forlag.

Svinth, L. (2012): "Children's collaborative encounters in pre-school", *Early Child Development and Care*, 2012, 1-16.

Appendiks A

Metodeappendiks

Spørgeskemaundersøgelsen

I efteråret 2013 udviklede projektgruppen fire spørgeskemaer om inklusion: et til pædagogiske konsulenter, som primært afdækker det kommunale niveau på daginstitutionsområdet, et til daginstitutionsledere, som primært afdækker ledelsesperspektivet, et til pædagoger og dagplejere (med samme grundstamme af spørgsmål, men tilpasset de forskellige rammer for inklusionsarbejdet i henholdsvis daginstitutioner og dagpleje) samt et til dagplejepædagoger, som afdækker en kombination af det kommunale niveau i dagplejen, og hvad der svarer til ledelsesperspektivet, tilpasset dagplejepædagogens rolle som tilsynsførende og supervisor.

Spørgeskemaerne er kvalificeret via pilottestning og sparring med en følgegruppe. Skemaerne til dagplejere og pædagoger er designet til oplæsning i telefonen (såfremt de ikke blev besvaret i tilstrækkeligt omfang via PC), hvilket har medført konsekvensrettelser i de øvrige spørgeskemaer. Projektgruppen vurderer, at kravet om, at skemaerne skulle være egnede til oplæsning, har medført såvel skarpere formuleringer som tab af nuancer i de stillede spørgsmål.

Det er en generel udfordring ved undersøgelsen af inkluderende praksis og den valgte metode, at der er et bredt fortolkningsrum mht., hvad inkluderende praksis er, og hvornår inkluderende praksis understøttes. I spørgeskemaerne er det ved nogle af spørgsmålene op til respondenterne at fortolke, hvad ord som inklusion, eksklusion eller inkluderende praksis betyder. Ved andre spørgsmål er der givet illustrerende eksempler eller defineret indikatorer, som sætter rammer for inklusionsforståelsen.

Spørgeskemaundersøgelsen blandt pædagogiske konsulenter

Spørgeskemaet blev pilottestet af fem pædagogiske konsulenter fra fem forskellige kommuner. Pilottesterne var udvalgt med henblik på en geografisk spredning. Kommentarerne fra pilottesterne blev brugt til at tilpasse skemaet og medførte konsekvensrettelser i de øvrige spørgeskemaer.

Informationer om de pædagogiske konsulenter blev indsamlet af en metodemedarbejder og en evalueringsmedarbejder på EVA gennem oplysninger fra kommunernes hjemmesider samt ved opringninger til de enkelte kommuner. Nogle kommuner oplyste, at stillingen som pædagogisk konsulent ikke var besat på det givne tidspunkt, og enkelte kommuner oplyste, at der ikke var ansat pædagogiske konsulenter i kommunen. Spørgeskemaet blev i alt udsendt til 219 pædagogiske konsulenter i 89 kommuner 9. december 2013 med deadline for besvarelse 20. december 2013. Der blev herefter udsendt en rykker 9. januar 2014, hvor den endelige deadline blev fastsat til 20. januar 2014.

I alt besvarede 119 pædagogiske konsulenter spørgeskemaet. Den endelige svarprocent for spørgeskemaundersøgelsen blev 54.

Da kontaktoplysningerne på de pædagogiske konsulenter er indsamlet manuelt, er der ingen baggrundsoplysninger at lave bortfaldsanalyse ud fra. Da undersøgelsen er en totalundersøgelse, og da svarprocenten er tilpas høj, vurderes svarene at kunne belyse den kommunale praksis på inklusionsområdet tilfredsstillende.

Spørgeskemaundersøgelsen blandt dagplejepædagoger

Spørgeskemaet til dagplejepædagoger blev pilottestet af tre dagplejepædagoger fra forskellige kommuner. Pilottesterne var udvalgt med henblik på en geografisk spredning. Kommentarerne fra pilottestene blev brugt til at tilpasse skemaet og medførte konsekvensrettelser i de øvrige spørgeskemaer.

Informationer om dagplejepædagogerne blev indsamlet af en metodemedarbejder og en evalueringsmedarbejder på EVA gennem oplysninger fra kommunernes hjemmesider samt ved opringninger til de enkelte kommuner. Spørgeskemaet blev i alt udsendt til 698 dagplejepædagoger i 97 kommuner 9. december 2013 med deadline for besvarelse 20. december 2013. Der blev herefter udsendt en rykker 9. januar 2014, hvor deadline blev rykket til den 20. januar 2014. Da svarprocenten ved deadline 20. januar ikke var tilfredsstillende, blev der udsendt yderligere en rykker, hvor den endelige deadline blev fastsat til 31. januar 2014.

I alt besvarede 353 dagplejepædagoger spørgeskemaet. 22 blev fjernet fra listen over dagplejepædagoger, da de havde fratrukket deres stilling. Den endelige svarprocent for spørgeskemaundersøgelsen blev 52.

Da kontaktoplysningerne på dagplejepædagogerne er indsamlet manuelt, er der ingen baggrundsoplysninger at lave bortfaldsanalyse ud fra. Da undersøgelsen er en totalundersøgelse, og da svarprocenten er tilpas høj, vurderes svarene at kunne belyse den kommunale praksis på inklusionsområdet tilfredsstillende.

Spørgeskemaundersøgelsen blandt daginstitutionsledere

Spørgeskemaet til institutionslederne blev pilottestet af fire institutionsledere fra forskellige kommuner. Pilottesterne var udvalgt med henblik på en geografisk spredning. Kommentarerne fra pilottestene blev brugt til at tilpasse skemaet og medførte konsekvensrettelser i de øvrige spørgeskemaer.

Der blev udtrukket en stikprøve på 700 institutionsledere fra kommunale og selvejende institutioner. Stikprøven blev trukket tilfældigt fra institutionsregistret. Der blev udsendt et brev til institutionslederne med oplysninger om undersøgelsen samt et link til et elektronisk spørgeskema 9. december 2013 med deadline for besvarelse 20. december 2013. En påmindelse blev udsendt til institutionerne 16. december med opfordring om at besvare spørgeskemaet inden deadline 20. december 2013. Der blev herefter udsendt en rykker 9. januar 2014, hvor deadline blev rykket til 20. januar 2014.

Da der ved den endelige deadline var opnået en svarprocent på 30, besluttede projektgruppen at gennemføre en telefonisk rykker blandt de institutionsledere, der endnu ikke havde besvaret spørgeskemaet. Den telefoniske rykker blev gennemført i perioden 6. februar – 28. marts 2014 af evalueringsmedarbejdere fra EVA. Institutionslederne blev opfordret til at besvare spørgeskemaet i telefonen med evalueringsmedarbejderen eller at besvare det selvstændigt på et senere tidspunkt. Telefonrykkeren gav derudover også oplysninger om institutioner, der eventuelt skulle trækkes ud af stikprøven.

I alt besvarede 340 institutionsledere spørgeskemaet. 29 institutioner er fjernet fra stikprøven, hvilket giver undersøgelsen en svarprocent på 51.

Institutionsdatabasen giver os oplysninger om blandt andet antallet af børn i daginstitutionerne, institutionstype samt institutionernes ejerforhold. Der er på baggrund af disse oplysninger testet, om der er en skævhed i bortfaldet i forhold til stikprøven. Tabel 10 viser fordelingerne i stikprøven og blandt de indkomne svar på de tre variable.

Tabel 10
Bortfald blandt daginstitutionsledere

	Stikprøve (n = 671)	Besvarelser (n = 340)
Antal børn		
Op til 40 børn	155 (23 %)	71 (21 %)
41-80 børn	348 (52 %)	178 (52 %)
Over 80 børn	168 (25 %)	91 (27 %)
Institutionstype		
Vuggestue	410 (61 %)	213 (63 %)
Børnehave	218 (32 %)	109 (32 %)
Aldersintegreret institution	43 (6 %)	18 (5 %)
Ejerforhold		
Kommunal institution	543 (81 %)	267 (79 %)
Selvejende institution	128 (19 %)	73 (21 %)

Kilde: Oplysninger fra institutionsdatabasen.

Bortfaldsanalyserne viste ingen signifikant skævhed.

Spørgeskemaundersøgelsen blandt dagplejere og pædagoger

Spørgeskemaet til dagplejere og pædagoger bestod af samme grundstamme af spørgsmål, men tilpasset til den enkelte gruppe. Spørgeskemaet blev pilottestet blandt fire dagplejere og fire pædagoger. Kommentarerne fra pilottestene blev brugt til at tilpasse skemaet og medførte konsekvensrettelser i de øvrige spørgeskemaer.

Besvarelsen af spørgeskemaerne blev indhentet af Danmarks Statistik som elektronisk spørgeskema og telefoninterview blandt et repræsentativt udtræk blandt de to grupper, 1.205 pædagoger og 1.215 dagplejere. Pædagogerne og dagplejerne fik tilsendt et brev med information om undersøgelsen samt et link til det elektroniske spørgeskema. Den elektroniske gennemførelse af spørgeskemaundersøgelsen skete i perioden 11. december 2013 – 21. januar 2014. Fra 3. januar 2014 blev det elektroniske spørgeskema suppleret med telefoninterview blandt de respondenter, der ikke havde besvaret spørgeskemaet.

Der blev sorteret 128 pædagoger fra i tre indledende screeningsspørgsmål i spørgeskemaet. Da disse ikke har været en del af den gruppe, der skulle undersøges, trækkes de fra de 1.205 udtrukne pædagoger. 753 pædagoger svarede på spørgeskemaet, hvilket gav en svarprocent på 70. På baggrund af de oplysninger, Danmarks Statistik har vedlagt data, er det muligt at se efter skævhed i bortfaldet, alt efter hvilken form for institution pædagogerne tilhører, samt hvilken aldersgruppe de tilhører. Tabel 11 viser fordelingen på de to variable i stikprøven og blandt de indkomne svar.

Tabel 11
Bortfald blandt pædagoger

	Stikprøve (n = 1077)	Besvarelser (n = 753)
Institutionstype		
Vuggestue	138 (13 %)	94 (12 %)
Børnehave	462 (43 %)	327 (43 %)
Aldersintegreret institution	477 (44 %)	332 (44 %)
Alder		
19-34 år	192 (18 %)	118 (16 %)
35-44 år	325 (30 %)	222 (29 %)
45-54 år	342 (32 %)	248 (33 %)
55-74 år	218 (20 %)	165 (22 %)

Kilde: Stikprøvedata fra Danmarks Statistik.

Bortfaldsanalyserne viste ingen signifikant skævhed.

Der blev sorteret 42 dagplejere fra i et indledende screeningsspørgsmål i spørgeskemaet. Da disse ikke har været en del af den gruppe, der skulle undersøges, trækkes disse fra de 1.215 udtrukne dagplejere. 790 pædagoger svarede på spørgeskemaet, hvilket gav en svarprocent på 67.

På baggrund af de oplysninger, Danmarks Statistik har vedlagt data, er det muligt at se efter skævhed i bortfaldet, alt efter hvilken aldersgruppe dagplejerne tilhører. Tabel 12 viser fordelingen i stikprøven og blandt de indkomne svar.

Tabel 12
Bortfald blandt dagplejere

	Stikprøve (n = 1173)	Besvarelser (n = 790)
Alder		
19-34 år	44 (4 %)	24 (3 %)
35-44 år	316 (27 %)	202 (26 %)
45-54 år	505 (43 %)	349 (44 %)
55-74 år	308 (26 %)	215 (27 %)

Kilde: Stikprøvedata fra Danmarks Statistik.

Bortfaldsanalysen viste ingen signifikant skævhed.

Den statistiske analyse

Den statistiske analyse (kapitel 3) er altovervejende baseret på krydstabeller. De sammenhænge, der er fundet via krydstabellerne, er beskrevet i rapporten, hvis de er testet til at være statistisk signifikante (niveau 0.05). Vi har ikke skelnet mellem stærkere og svagere signifikans i præsentationen af analyserne.

Ud over krydstabeller har vi anvendt en two-step-clusteranalyse til at gruppere respondenterne efter en række kategorielle variable. I modellen for dagplejere og pædagoger er der 17 variable, som grupperer sig i tre næsten lige store grupper. Kontrasten mellem grupperne har vi vurderet som tilstrækkelig på trods af en homogen datastruktur. I modellen for daginstitutionslederne er der syv variable, som grupperer sig i to lige store grupper. Clusteranalysen er rent deskriptiv og indebærer ikke signifikanstest.

**DANMARKS
EVALUERINGSINSTITUT**

Østbanegade 55, 3.
2100 København Ø

T 35 55 01 01
F 35 55 10 11

E eva@eva.dk
H www.eva.dk

Danmarks Evalueringsinstitut udforsker og udvikler kvaliteten af dagtilbud for børn, skoler og uddannelser. Vi leverer viden, der bruges på alle niveauer – fra institutioner og skoler til kommuner og ministerier.

Læs mere om EVA på vores hjemmeside, www.eva.dk.
Her kan du også downloade alle EVA's udgivelser
– trykte eksemplarer kan bestilles via en boghandler.

ISBN: 978-87-7958-773-1

